

De Nederlands-Spaanse betrekkingen tijdens het Franco-
regime, 1945-1976.

Politiek gescheiden, economisch verstrengeld

Rick Hendrix
Studentnummer 0218758
Master Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief
Begeleider: Prof. B.G.J. de Graaff
Universiteit Utrecht
Oktober 2008

Voorwoord

In oktober 2007 nam het Spaanse parlement, de Cortes, de Wet op Historische Herinnering, *la Ley de Histórica Memoria de España*, aan.¹ Deze wet moest zorgen voor eerherstel van de slachtoffers van de burgeroorlog en de 36-jarige dictatuur die daarop volgde. Dit bericht verbaasde mij, want hoe was het mogelijk dat een modern westers land nog niet afgerekend had met zijn verleden? Om een antwoord te vinden op deze vraag heb ik tijdens het vak 'Closing the Public Security Gap' Spanje als *casestudy* gebruikt. Nadat ik dat vak afgerond had bleef ik alsnog met vragen zitten over het dictatoriale Spanje. Wat was de positie van Spanje in het naoorlogse Europa? Werd Spanje als *outcast* beschouwd en welk standpunt namen de Nederlandse regering en bevolking in ten aanzien van het Franco-regime. Hoe kon het zo zijn dat Spanje in de jaren zeventig een populair vakantieoord werd terwijl daar nog sprake was van een repressief regime? Nederland zag en ziet zichzelf altijd als lichtend baken op het gebied van mensenrechten maar hoe was dat ten aanzien van Spanje? De ambigue positie van een land van zonovergoten Costa's en folterende overheidsfunctionarissen fascineerde mij en daarom heb ik besloten mijn scriptie te schrijven over de Nederlands-Spaanse betrekkingen tijdens het Franco-regime.

Voor het schrijven van mijn scriptie wil ik ten eerste mijn begeleider prof. Bob de Graaff bedanken. Ik vond het prettig grotendeels losgelaten te worden tijdens het schrijven en in de periode voor het schrijven van mijn scriptie heb ik van hem als docent en onderzoeker veel geleerd. Tevens wil ik mijn ouders en zussen die mij gedurende mijn studietijd gemotiveerd en gestimuleerd hebben bedanken. Ook is een woord van dank gericht aan mijn vrienden die mij óf geholpen hebben met het doorlezen van stukken óf mij op gezette tijden achter de computer vandaan haalden om op te racefiets te springen of een biertje te drinken. Allen dank daarvoor!

Utrecht oktober 2008.

---

¹ Steven Adolf, 'Spaanse regering rakelt burgeroorlog op', *NRC-Handelsblad*, 29 oktober 2007.

* Afbeelding voorpagina: Premier Den Uyl tijdens de anti-Franco demonstratie op het Utrechtse Domplein;

<http://www.omroepbrabant.nl/?news/87956992/Protestdemonstratie+bewind+Franco.aspx>

Inhoudsopgave

- Voorwoord	p. 1
- Inleiding	p. 3
- 1. Voorgeschiedenis Spanje	p. 7
- 1.1. Het Franco-regime	p. 7
- 1.2. Fascisme in Spanje	p. 10
- 1.3. Internationale contacten in de Burgeroorlog	p. 13
- 1.4. Spanje in de Tweede Wereldoorlog	p. 14
- 2. De Spaanse buitenlandse betrekkingen	p. 21
- 2.1. Het einde van de Tweede Wereldoorlog	p. 22
- 2.2. Spanje en de VN	p. 23
- 2.3. Geïsoleerd in Europa	p. 26
- 2.4. De internationale betrekkingen vanaf 1955	p. 28
- 3. Het Nederlandse buitenlandse beleid	p. 30
- 3.1. Nederlandse internationale betrekkingen voor 1945	p. 30
- 3.2. Het buitenlands beleid na de Tweede Wereldoorlog	p. 32
- 3.3. Economische politiek	p. 34
- 3.4. Mensenrechten	p. 35
- 4. De Nederlands-Spaanse betrekkingen	p. 38
- 4.1. De Nederlandse houding in de Verenigde Naties	p. 39
- 4.2. Nederland en Spanje na de VN-perikelen	p. 43
- 4.3. Het huwelijk van prinses Irene	p. 45
- 4.4. Nederland en Spanje en de NAVO	p. 46
- 4.5. Nederland en Spanje en de EEG	p. 47
- 5. Spaanse mensenrechtenschendingen	p. 51
- 5.1. Politieke isolatie	p. 52
- 5.2. Verslechterde verhoudingen.	p. 54
- 6. De normalisering van Spanje	p. 57
- 6.1. De Spaanse transitie	p. 58
- 6.2. Spanje en de EEG	p. 60
- 6.3. Toetreding tot de NAVO	p. 61
- Conclusie	p. 64
- Bibliografie	p. 67

Inleiding

Het Franco-regime

¡Una, grande y libre!

Als thema van mijn scriptie heb ik de Nederlands-Spaanse betrekkingen tijdens het Franco-regime gekozen. Het onderwerp voor mijn scriptie voor de master Internationale betrekkingen in Historisch Perspectief komt niet zo maar uit de lucht vallen. Gedurende het vak 'Onderzoeksseminar III' heb ik me beziggehouden met de Spaanse en Tsjechoslowaakse transitie van een totalitair regime naar een democratie. Mijn keuze voor Spanje toentertijd, maakte ik onder andere omdat ik vrij weinig van de franquistische geschiedenis van Spanje afwist terwijl dit alles zich wel heeft afgespeeld in een land dat nu een volwaardig lid is van de Europese Unie. De Spaanse Burgeroorlog en het daaropvolgende regime fascineerde mij en daarom besloot ik dit als onderwerp voor mijn masterthesis te kiezen. Omdat het mij interessant leek ook archiefonderzoek te doen en het logistiek lastig is dat in Madrid te doen heb ik besloten mij te focussen op de verhoudingen tussen Nederland en Spanje waardoor de mogelijkheid ontstond bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken het archief in te duiken. Het accent van dit onderzoek zal hierdoor dan ook op de Nederlandse betrekkingen met Spanje liggen en niet op de Spaanse betrekkingen met Nederland omdat er beduidend minder Spaanse bronnen geraadpleegd zijn.

Buiten mijn eigen persoonlijke interesse en nieuwsgierigheid verbaast het mij ook dat dit onderwerp in de geschiedschrijving nog amper aan bod is gekomen. In Nederland ligt de focus van de eigentijdse Europese geschiedenis vaak op de Oost-West betrekkingen of de houding van Nederland in de NAVO of de EEG. Over de verhoudingen tussen Nederland en de Mediterrane dictaturen is verbazingwekkend weinig bekend, terwijl deze landen, Portugal, Griekenland en Spanje, vandaag de dag volledig geaccepteerde Europese partners zijn.

De Spaanse Burgeroorlog en de daaropvolgende dictatuur vonden plaats in een land 1500 kilometer ten zuiden van Nederland en die dictatuur is pas dertig jaar geleden

geëindigd. Daarna is Spanje in sneltreinvaart gemoderniseerd en heeft het aansluiting gevonden bij West-Europa. Hetgeen ik in deze scriptie wil gaan onderzoeken is hoe de Spaans-Nederlandse betrekkingen waren tijdens het Franco-tijdperk. Zoals ik reeds zei is er in de Nederlandse geschiedschrijving nog maar weinig aandacht aan dit onderwerp besteed. Soms wordt het vluchtig genoemd en Thomas de Goede is, zover mij bekend is, de enige die dieper op de Nederlands-Spaanse betrekkingen in gegaan is maar hij richtte zich voornamelijk op de periode 1945-1955.² Een breder onderzoek is er niet gedaan in Nederland. Wel is er internationaal veel geschreven over het regime van Franco en de positie van Spanje in Europa. Een van de belangrijkste internationale onderzoekers van het regime van Franco en fascisme in Spanje is Stanley Payne, een autoriteit op dit onderzoeksgebied, en zijn boeken zijn dan ook veelvuldig geraadpleegd. Voor de Spaanse internationale betrekkingen zijn vooral de boeken van Paul Preston van groot belang.

Één van de Nederlandse auteurs die de Nederlands-Spaanse relatie heel kort beschrijft is Voorhoeve. Hij schrijft in zijn boek *Peace, profits and principles* dat 'the lack of democracy in Spain, and General Franco's fascist background, strained relations between The Hague and Madrid'.³ De vraag is nu of dat ook daadwerkelijk zo was, en waarom de relaties tussen Madrid en Den Haag in de loop van de jaren verbeterden. Nam de Nederlandse regering afstand van een idealistisch beleid? En was dat uit eigenbelang? De fascistische achtergrond van Franco bleef discutabel en tot 1976 was er sprake van een dictatuur. Wat heeft Den Haag dan doen besluiten toch weer economische en diplomatieke betrekkingen met het Franco-regime aan te gaan? Nederland had twee redenen om de contacten met Spanje tot een minimum te beperken. Ten eerste kon er sprake zijn van een afrekening met Spanje omdat het gedurende de Tweede Wereldoorlog min of meer de kant van de Asmogendheden gekozen had. Om deze reden kreeg Spanje strafsancities opgelegd vanuit de Veiligheidsraad. Daarnaast was Spanje nog een vreemde niet-democratische eend in

---

² De Goede, T., 'De mensenrechten in het Nederlands Buitenlandse Beleid ten aanzien van Spanje, Portugal en Griekenland, 1945-1975', in: Kuitenbrouwer, M., & Leenders, M., (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, (Hilversum 1996), 227-258.

³ Voorhoeve, J.J.C., *Peace, profits and principles*, (Leiden 1985), p. 218.

de Europese bijt die het niet zo nauw nam met mensenrechten en grossierde in schendingen daarvan.

Afbakening

Ik wil mij richten op de periode 1945-1976. De tijdskeuze is mijns inziens logisch. Vóór de Tweede Wereldoorlog liep de Spaanse Burgeroorlog op zijn einde en vijf maanden later startte voor Nederland de Tweede Wereldoorlog. Over de Spaanse Burgeroorlog en de Nederlandse betrokkenheid is al veel geschreven en de behandeling daarvan zou dit onderzoek te uitgebreid maken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de Spaans-Nederlandse betrekkingen bepaald geen prioriteit en hebben de relaties maar weinig om het lijf gehad en daarom is het logisch in 1945 te beginnen met het onderzoek. De periode na de Tweede Wereldoorlog is ook juist interessant omdat Spanje op dat moment nog vaak als fascistisch beschouwd werd. Hoe ging Nederland, na vijf jaar onder fascistisch juk geleefd te hebben, om met een dictatuur die nauwe betrekkingen gehad had met Hitler-Duitsland?

In dit onderzoek zullen drie samenhangende thema's behandeld worden. Als eerste zal de aandacht gevestigd worden op de Spaanse dictatuur en het daarbij behorende buitenlands beleid. Als tweede zal ik me richten op de Nederlandse buitenlandse betrekkingen. Afsluitend zullen deze twee onderwerpen dan aan elkaar gekoppeld worden om tot de kern van dit onderzoek te komen.

Om de Nederlands-Spaanse betrekkingen te kunnen onderzoeken is er een aantal deelvragen van belang:

- Wat was de positie van Spanje in Europa? Hoe keek men in West-Europa tegen Spanje aan? Was Spanje een paria in Europa? Waarom mocht Spanje wel lid worden van de VN en niet van de NAVO, terwijl bijvoorbeeld Portugal, dat regeert werd door een regeringsdictatuur wel NAVO-lid was
- Was er sprake van een fascistische dictatuur of werd dit door Nederland zo beschouwd en wat heeft Nederland doen overwegen weer relaties aan te gaan met Spanje?
- Wat was het buitenlands (West-Europese) beleid van Spanje?
- In hoeverre was het Nederlandse buitenlandse beleid na de Tweede Wereldoorlog tot 1975 idealistisch/pragmatisch?

Deze deelvragen zullen terugkomen in de hoofdstukken. De indeling van de hoofdstukken is thematisch en deze thema's zullen vervolgens chronologisch behandeld gaan worden. Af en toe zal er dus weer een stap terug in de tijd gedaan worden. Het eerste hoofdstuk zal de voorgeschiedenis van het regime van Franco behandelen. In het tweede hoofdstuk komt de positie van Spanje in Europa ter sprake. Vervolgens zal het Nederlandse buitenlandse beleid in het derde hoofdstuk behandeld gaan worden. De hoofdstukken vier en vijf zullen over de Nederlands-Spaanse betrekkingen gaan om in hoofdstuk zes te eindigen met de conclusie.

Mijn hypothese is dat Nederland zich met betrekking tot Spanje liet leiden door economische en militaire belangen en dat afgezien van de eerste jaren na de oorlog, de betrekkingen realistisch en opportunistisch waren. Dit heeft mede te maken met de spanningen die tussen West en Oost snel opliepen, militair gezien was elke bondgenoot dus meegenomen en aangezien Spanje fel anti-communistisch was, was het logisch dat het land zou toetreden tot het westerse kamp. Daarnaast kon Nederland, vanwege de kostbare naoorlogse wederopbouw net na de Tweede Wereldoorlog, niet al te kritisch wezen. De wederopbouw van Nederland stond centraal en er moest weer geld verdiend worden. De regering kon dat niet laten verstoren door een al te idealistische stellingname. Ik verwacht in dit onderzoek dan ook voornamelijk een pragmatisch Nederlands beleid tegen te komen.

Voorgeschiedenis Spanje

1.1 Het Franco-regime

Om de Nederlands-Spaanse betrekkingen tijdens het Franco-regime te behandelen is het noodzakelijk een overzicht te schetsen van dit regime. Hoe is het ontstaan? Wat onderscheidde Spanje van andere dictaturen en hoe is het regime tot zijn einde gekomen? Deze vragen zullen in dit hoofdstuk behandeld gaan worden. Er zal eerst een globaal overzicht gegeven worden van het regime van Franco om vervolgens chronologisch een aantal belangrijke thema's te behandelen.

Het huidige Spanje kent geen lange democratische voorgeschiedenis. De enige democratische periode die Spanje kende voor de huidige democratie, de periode die duurde van 1931 tot 1936, eindigde in de Spaanse Burgeroorlog, één van de meest bloedige conflicten die het interbellum gekend heeft.⁴ Deze Burgeroorlog werd ten koste van de officiële republikeinse regering gewonnen door de rechtse nationalistenvan die onder andere bestonden uit monarchisten, fascistenvan en clericalen.⁵ In 1937 besloot Franco dat alle strijdende rechtse partijen onder één commando geplaatst moesten worden en vanaf dat moment werd de *Falange Española* onderdeel van de *Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.*(FET).⁶ Deze FET werd ook de *Movimiento Nacional* genoemd waar Franco de *Jefe del Movimiento* van was.^{7 8}

---

⁴ Encarnación, O. G., 'Spain After Franco', *World Policy Journal*, winter 2001/2002, p. 35.

⁵ Dankaart, H. ea., *De oorlog begon in Spanje*, (Amsterdam 1986), p. 19.

⁶ Payne, S.G., *Franco and Hitler, Spain Germany and World War II*, (New Haven 2008), p. 13.

⁷ Grugel, J. & Rees, T., *Franco's Spain*, (Londen 1997), p. 30.

⁸ In deze scriptie zal ik de term *Falange* blijven gebruiken, met de kanttekening dat het niet om de fascistische *Falange* gaat maar om de bredere beweging.

Uiteindelijk was dit één van de drie pilaren die Franco's machtsbasis vormde. De andere twee pilaren waren de kerk en het leger.

Deze coalitie, *la Movimiento Nacional*, was na de Burgeroorlog de enige toegestane politieke beweging en vormde 40 jaar lang de regering waarvan Franco de ultieme leider, *el Caudillo*, werd.

Francisco Franco Bahamonde, geboren in 1892 in Galicië, werd op 33-jarige leeftijd tot generaal benoemd vanwege zijn rol in de Spaanse militaire campagne in Marokko. Daarna nam hij tijdens de Burgeroorlog de leiding op zich van de rechtse coalitie. Na de overwinning van de nationalisten vestigde hij een dictatuur en benoemde zichzelf als staatshoofd van Spanje.

Het franquistische systeem viel te kenmerken als een autoritair maar ook als een totalitair regime. In de periode 1939-1956 was er grotendeels sprake van een totalitair regime met veel repressie. Het is moeilijk in te schatten hoeveel mensen er precies zijn omgekomen tijdens de dictatuur van Franco. Vooral in de eerste jaren heeft Franco geprobeerd zijn republikeinse tegenstanders uit de weg te ruimen. Executies en veroordelingen waren schering en inslag en zeker 400.000 Spanjaarden hebben tijdens het Franco-regime in de gevangenis of een werkkamp gezeten.⁹

De Falange was in de franquistische coalitie verreweg de sterkste partij en de totalitaire doctrine van de Falange richtte zich voornamelijk op de opbouw van een 'nieuwe staat' in Spanje. Publieke bijeenkomsten, behalve die van de katholieke kerk, waren verboden en ook was er een nationaal verbod op staken en vakbonden. Daarnaast probeerde Franco het regionale nationalisme in de kiem te smoren. Elke etnische culturele uiting was verboden en ook was het verboden Baskisch, Catalaans of Galicisch te spreken. Één van de gevolgen hiervan was dat in de jaren zestig en zeventig de separatistische organisaties steeds gewelddadiger werden en meer terroristische activiteiten begonnen te ondernemen.¹⁰ Hierdoor nam de repressie in de laatste jaren van het Franco-regime toe en ontstond een gewelddadige vicieuze cirkel.

---

⁹ Davis, M., 'Is Spain Recovering its Memory? Breaking the *Pacto del Olvido*', *Human Rights Quarterly*, jaargang. 27, 2005, p.860.

¹⁰ Kritz, J.N. (ed), *Transitional Justice: how emerging democracies reckon with former regimes country studies*, (Washington 1995),p. 298.

Naarmate de macht van de Falange in de coalitie afnam begon ook de totalitaire kant van het regime af te zwakken. In 1956 was er een grote verandering in de regering en kreeg de katholieke beweging *Opus Dei* meer invloed in de regering.¹¹ De invloed van andere rechtse partijen werd binnen de coalitie groter en zo verschoof het franquistische systeem langzaam van een totalitair regime naar een autoritair regime. Hierdoor kwam er binnen de Spaanse samenleving meer ruimte voor eigen initiatieven zolang je maar geen gevaar voor de Spaanse staat of het regime vormde. De grootste zwakte van de franquistische coalitie was dat zij alleen maar intact bleef vanwege Franco. Hij was de enige legitieme leider voor de rechtse partijen.¹² Ideologisch steunde het regime nog op de overwinning in de burgeroorlog en op Franco.

De internationale betrekkingen van Spanje waren tijdens Tweede Wereldoorlog redelijk pragmatisch en terughoudend. In eerste instantie was er gegokt op Nazi-Duitsland en Italië, mede omdat Spanje met deze twee landen ideologische overeenkomsten had. Vooral met het Italië van Mussolini bestonden parallellen. Toen bleek dat de Asmogendheden de oorlog waarschijnlijk niet meer zouden winnen zocht Spanje meer toenadering tot de Geallieerden maar het deed nooit overtuigend afstand van de contacten met de Nazi's. In dit hoofdstuk zullen deze ontwikkelingen beschreven worden want juist de nauwe contacten met de Asmogendheden voor en gedurende de Tweede Wereldoorlog zijn Spanje in de naoorlogse periode duur komen te staan. De focus zal hier voornamelijk liggen op de internationale betrekkingen tussen het Franco-regime en de Asmogendheden. Hoewel Frankrijk, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie ook belangstelling hadden voor de Spaanse Burgeroorlog en de gevolgen daarvan zal ik deze drie landen grotendeels buiten beschouwing laten omdat dit niet van wezenlijk belang is voor de ontwikkelingen tijdens het Franco-regime.

Mijns inziens is het ten eerste belangrijk om te kijken of het Franco-regime fascistisch was en of het een fascistische achtergrond had. Het belang zit hem vooral in het feit of Franco zich daarmee onderscheidde van het Duitsland van Hitler en het

---

¹¹ Cusnick, U., *Übergangsprobleme von autoritären Regimen zu demokratische Systemen am Beispiel Spanien*, (Frankfurt am Main 1995), p. 93.

¹² Grugel, J. & Rees, T., *Franco's Spain*, (Londen 1997), p. 72.

Italië van Mussolini. Moest Franco na de Tweede Wereldoorlog afgerekend worden op basis van zijn fascistische sympathieën of waren deze in het geheel niet aanwezig? Kon men het Spanje van Franco scharen bij het Duitsland van Hitler en het Italië van Mussolini? In dit hoofdstuk zal eerst gekeken worden naar het fascisme binnen de *Falange* om daarna de positie van Franco tijdens de Tweede Wereldoorlog onder de loep te nemen.

1.2 Fascisme in Spanje

Definitie van fascisme.

Het is bijna onmogelijk een allesomvattende definitie van het fascisme te geven. Het is een ultranationalistische totalitaire politieke stroming die zijn oorsprong vindt in Italië. Wel is er een aantal kenmerken te noemen van het fascisme, zo is het doorgaans antimarxistisch, antikapitalistisch, totalitair, anticonservatief, is er sprake van een sterke autoritaire leider en heeft de partij of beweging de beschikking over een eigen militie.¹³ Het fascisme was, zeker in de beginjaren, meer een stroming of een beweging met een duidelijke leider aan het hoofd dan daadwerkelijk een partij.¹⁴

Spaans Fascisme

De *Falange Española* was een onafhankelijke fascistische partij die opgericht werd in 1933. Deze *Falange* was geïnspireerd op het Italiaanse fascisme. Het doel van de *Falange Española* was het verenigen en versterken van de Spaanse Natie. Alles wat dit kon versplinteren, zoals het parlementaire systeem, regionaal separatisme en klassenstrijd zou moeten worden afgeschaft. De democratie zou vervangen moeten worden door een totalitair systeem dat Spanje tot een groot land van producenten zou moeten maken.¹⁵ De *Falange Española* was antiklerikaal en groot voorstander van een scheiding tussen kerk en staat, hetgeen opvallend is aangezien de kerk in de Spaanse geschiedenis altijd een grote rol gespeeld heeft en bijgedragen heeft aan de grootheid en eenheid van Spanje. De *Falange Española* had een geïsoleerde positie in Spanje omdat één van de beleidspunten was dat de partij geen afstand zou doen van haar standpunten en dat er geen compromissen gesloten zouden worden met andere

---

¹³ Nolte, E., *Die faschistischen Bewegungen : die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*, (München 1966), p. 315.

¹⁴ Breuer, S., *Nationalismus und Faschismus*, (Darmstadt 2005), p.42.

¹⁵ Morgan, P., *Fascism in Europe, 1919-1945*, (Londen 2003), p. 110.

partijen.¹⁶ Samenwerken met hen was dan ook zo goed als onmogelijk. Tijdens de verkiezingen van 1935 stond de *Falange Española* volledig afgezonderd en kreeg het maar één procent van de stemmen en geen zetels in de *Cortes*.

Op het moment dat de Burgeroorlog uitbrak had de *Falange Española* voordeel van zijn geïsoleerde positie en militaristische partijstructuur. De partij werd door rechts gebruikt om als knokploeg gewapend oppositie te voeren tegen de linkse partijen en de regering van de republiek, aangezien dat binnen de gevestigde partijen niet mogelijk was, daar ontbrak namelijk een gemilitariseerde structuur. José Antonio Primo de Rivera, de leider van de *Falange Española* en zoon van Miguel Primo de Rivera, de oud-dictator van Spanje, die al snel na het uitbreken van de Burgeroorlog door de officiële regering vastgezet werd, werd door de republikeinen in 1936 gefusilleerd.¹⁷

De Falange Española Tradicionalista.

De nieuwe *Falange* had als meest dominante motief het Spaanse nationalisme en wilde de strijd aangaan met de internationale linkse revolutie. Voor de oude *Falange Española* moet het een klap in het gezicht geweest zijn toen bleek dat ze deel ging uitmaken van een partij met katholieken en carlisten. Ook zal zij zich zeker verzet hebben tegen het label *Tradicionalista*. De *Falange Española* wilde zich immers afzetten tegen bestaande politiek en nu ging ze onderdeel uit maken van een partij die zichzelf traditioneel noemde.¹⁸ Toch was het fascistische element niet helemaal verdwenen binnen de FET, mede omdat de fascistische *Falange* ook tot de nieuwe *Falange* was toegetreden en het fascistische partijprogramma van de oude *Falange* werd overgenomen door de nieuwe *Falange*. Het fascistische element werd in de FET wel grotendeels afgezwakt door monarchisten, carlisten, het katholicisme en het traditionalisme.¹⁹ Franco zelf was nooit een fascist geweest en zou er ook geen worden. Wel gaf de *Falange Española* de FET een ideologische legitimatie die tot dan toe ontbrak.

Deze samensmelting van ideologieën was een ontwikkeling die tijdens het Interbellum in heel Europa voorkwam. In heel Europa begonnen fascistten en

---

¹⁶ Morgan, P., op. cit., p. 111.

¹⁷ Bowen, W.H., *Pilar Primero de Rivera and the Axis Temptation*, 'Historian', nr. 67, maart 2005, p. 63.

¹⁸ Morgan, P., op.cit., p. 113.

¹⁹ Ibidem, p. 13.

religieuze partijen verregaand samen te werken. Dat had onder andere te maken met het feit dat de conservatieve kerk een weg zocht om een einde te maken aan het liberalisme en communisme van de jaren twintig en op zoek was naar een spirituele en morele hergeboorte van de Europese maatschappij.²⁰ Het fascisme sloot goed bij deze wens aan. Ook dit stond voor een wedergeboorte, het was populistisch en ultranationalistisch. Daarnaast hadden de fascisten en de christenen grotendeels dezelfde aversies. Zo waren beiden fel anticomunistisch, antikapitalistisch en het grootste gedeelte van hun aanhangers kwam van het platteland.²¹ In Spanje heeft vooral de anticomunistische houding van de katholieke kerk en de *Falange Española* beide partijen nader tot elkaar gebracht. Of zoals Pollard schrijft: 'The Spanish Civil War was undoubtedly *the* major moment of encounter between Christians and fascists.'²²

De *Falange Española* ging deel uitmaken van het Franco-regime maar heeft nooit de mogelijkheid gehad te gaan overheersen binnen de FET. De *Falange Española* was een belangrijk onderdeel van de FET maar moest de invloed delen met andere componenten. Het resultaat hiervan was dat het Franco-regime een dictatuur werd maar zeker geen fascistische dictatuur.²³ Al met al was deze rechtse coalitie niet meer fascistisch te noemen maar was ze wel pro-fascistisch en bleven de contacten met andere fascistische landen zoals het Italië van Mussolini wel bestaan.

1.3 Internationale contacten in de Spaanse Burgeroorlog.

In 1936 ontstond in Spaans Marokko de eerste opstand tegen de democratische republikeinse regering in Madrid. Deze opstand werd aangestuurd door rechtse conservatieve krachten binnen het leger. Het doel van deze opstand was dat het oproer zich als een inktvlek door het leger en Spanje zou verspreiden en de republikeinse regering omvergeworpen zou worden. Dit alles bleek niet te lukken, niet alleen de Spaanse maatschappij was verdeeld, dit gold ook voor het Spaanse leger. Hierdoor brak het leger in allerlei verschillende fracties uiteen, die

---

²⁰ Pollard, J., 'Clerical Fascism': Context, Overview and Conclusion', *Totalitarian Movements and Political Religions*, nr. 8, Juni 2007, p. 435.

²¹ Ibidem, p. 436.

²² Pollard, J., op. cit., p. 441.

²³ Morgan, P., op. cit., p. 113.

verschillende politieke stromingen steunden.²⁴ Het resultaat van deze fragmentatie was dat geen enkele stroming sterk genoeg was in korte tijd Spanje te overheersen, hetgeen resulteerde in een burgeroorlog.

Omdat de verschillende partijen in de Spaanse Burgeroorlog niet genoeg materiaal bezaten om de strijd in één hunner voordeel te beslechten werd er toenadering gezocht tot buitenlandse bondgenoten. De officiële republikeinse regering benaderde Frankrijk voor steun en de nationalistische opstandelingen onder leiding van Generaal Franco zochten contact met Italië en Duitsland voor steun. De Duitsers waren bereid materiaal naar Spanje te sturen en ook Italië besloot Franco te gaan steunen. Mede dankzij de Italiaanse en Duitse vliegtuigen lukte het de *Generalissimo* zijn troepen van Marokko over te zetten naar Spanje en daar de strijd aan te gaan met de regeringstroepen.

Dat de Duitsers en Italianen Franco steun aanboden was niet geheel onlogisch. Ten eerste steunden ze hier een anti-communistische strijd. Zo was Mussolini van mening dat elke liberale republiek uiteindelijk in handen van de communisten zou vallen en er dus een einde aan deze republieken gemaakt moest worden voordat de communisten dat zouden doen. Zijn achterdocht werd alleen maar groter toen er in Spanje in 1935 een kabinet ontstond met Caballero als hoofd van de regering. Deze werd in Italië de Spaanse Lenin genoemd en wantrouwend bekeken.²⁵ Ten tweede had Spanje strategische waarde als poort van de Middellandse Zee en ten derde was de Spaanse republikeinse regering een bondgenoot van Frankrijk, de aartsvijand van Duitsland. Daarnaast was Frankrijk ook nog een bedreiging voor de Italiaanse positie in Noord-Afrika en in het Middellandse Zeegebied.²⁶ Een coalitie van Spanje en Frankrijk zou de Italiaanse positie danig verzwakken. Mussolini voelde zich om verschillende redenen gepasseerd door het Verenigd Koninkrijk in Zuid-Europa en daarom gebruikte hij elke gelegenheid om de Britten een hak te kunnen zetten.²⁷ Een andere reden voor de Asmogendheden om Franco te steunen was vanwege het

---

²⁴ Moradiellos, E., 'The Allies and the Spanish civil war', in: Balfour, S., & Preston, P., (ed.), *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999). p. 101.

²⁵ Heiberg, M., 'Mussolini, Franco and the Spanish Civil War: An afterthought', *Totalitarian Movements and Political Religions*, nr. 2, December 2001, p. 60.

²⁶ Ibidem, p. 56.

²⁷ Ibidem, p. 60.

feit dat Spanje de beschikking had over een aantal grondstoffen die noodzakelijk waren voor de oorlogsindustrie van Duitsland. Daarnaast begon Duitsland de waarde van Spanje in te zien omdat de Spaanse Burgeroorlog ook als proeftuin gebruikt kon worden voor de nieuw ontwikkelde Duitse wapens.²⁸ Het Condor Legioen werd door Hitler naar Spanje gestuurd. Meer dan zesduizend manschappen met bewapening vochten aan de zijde van de nationalistes.²⁹ Het meest zichtbare resultaat van hun aanwezigheid was de vernietiging van het plaatsje Guernica. Door onder andere de steun van het Condor Legión konden de nationalistes een aantal keer een republikeins offensief afstoppen en eind 1938 werd Catalonië veroverd, wat uiteindelijk de doorslag in de Burgeroorlog gaf. Frankrijk en Engeland gingen in februari 1939 over tot de diplomatieke erkenning van de nationalistes en op 1 april 1939 was de Spaanse Burgeroorlog militair ten einde en werd Franco het Spaanse staatshoofd.³⁰

Het blijkt nu overigens steeds meer dat Mussolini, en in mindere mate Hitler, niet echt getracht hebben Spanje te bekeren tot het fascisme. Hun grootste zorg lag meer bij het voorkomen van een linkse overwinning dan bij het promoten van het fascisme in Spanje. Er is ook niet actief geprobeerd de Spaanse Nationalisten over te halen het fascistische pad te volgen.³¹ Wat dat betreft was de houding van Italië en Duitsland pragmatisch en geopolitiek en niet bepaald idealistisch. Deze pragmatische houding is ook zichtbaar in het non-interventiecomité dat in 1936 van de grond kwam. In dit comité, waar 27 Europese landen, inclusief de grote mogendheden zaten, werd vooral opgelet dat de strijd in Spanje niet zou escaleren en overslaan naar andere landen. Ondanks interventies van verschillende landen, was geen enkel land gebaat bij een escalatie van de Spaanse Burgeroorlog.³²

---

²⁸ Moradiellos, E., 'The Allies and the Spanish civil war', in: Balfour, S., & Preston, P., ed., *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), p. 104.

²⁹ Niederost, E., 'The secret conference between Hitler and Franco in Hendaye could have changed the course of the war', *World War II*, deel 15, juli 2000, p. 68..

³⁰ Dankaart, H., op.cit., p. 34.

³¹ Dankaart, H., op.cit, p. 62

³² Moradiellos, E., op. cit., p. 114.

1.4 Spanje in de Tweede Wereldoorlog.

Na afloop van de Spaanse Burgeroorlog richtte het Spanje van Franco zich voornamelijk op Duitsland en Italië, de twee landen die de overwinning van de Caudillo mede mogelijk gemaakt hadden. Het buitenlandse beleid van Franco was niet zozeer op Europa gericht maar meer op Latijns-Amerika en Afrika. Zo wilde Franco Gibraltar terughebben van de Britten, wilde het een leidende rol spelen in Latijns-Amerika en meer invloed vergaren in Afrika, hetgeen alleen maar mogelijk was ten koste van Frankrijk. De internationale politiek was grotendeels opportunistisch, chauvinistisch en imperialistisch.³³ Spanje verklaarde zich neutraal na het Verdrag van München in september 1938 en dit werd in september 1939 nogmaals bevestigd.³⁴ De *Generalísimo* zocht steeds meer contact met Duitsland, Franco verwachtte dat Spanje meer baat had bij goede contacten met de Nazi's dan met de overige westerse landen. Hij ondertekende het anti-comintern pact, het verdrag dat het communisme moest inperken en op 8 mei 1939 trad Spanje, volledig in overeenstemming met de ander anti-cominternpartners, uit de Volkenbond.³⁵ Wel is het zo dat Spanje en Italië veel meer op één lijn zaten dan Duitsland en Spanje, de contacten tussen de eerste twee waren ook veel beter dan tussen Spanje en Duitsland. Zo had Franco grote schulden bij beide landen waarvan Mussolini genereus de schuldenlast verminderde tot 250 miljoen dollar. De Duitsers daarentegen waren minder gul en eisten de leningen op.³⁶ Hitler was überhaupt niet echt geïnteresseerd in Spanje. Hij zag het als periferie van Europa, gruwelde van het katholicisme en hij zag de Spanjaarden als minderwaardigen die niet echt van nut konden zijn voor het Derde Rijk.³⁷ De Spanjaarden hadden ook niet zo veel op met de Duitsers. In de loop van de Tweede Wereldoorlog heeft Franco's minister van Buitenlandse Zaken Serrano Suñer, een overtuigde fascist, verschillende malen geprobeerd de Duitsers en de Italianen tegen elkaar uit te spelen om zo een Mediterrane As met Italië te vormen en minder afhankelijk te zijn van de Nazi's.³⁸ De internationale contacten van Franco waren al met al tamelijk divers. Met Italië had Franco nauwe contacten, Duitsland was een zakelijke vriend, de relatie met

³³ Showalter, D., 'Nazi Germany's Last Friend', *World War II*, deel 28, juni 2008, p. 75.

³⁴ Pollack, B., *The paradox of Spanish foreign policy: Spain's international relations from Franco to democracy*, (Londen 1987), p. 5.

³⁵ Payne, S.G., op. cit., p. 45.

³⁶ Payne, S.G., op. cit., p. 46.

³⁷ Ibidem, p. 267.

³⁸ Pollack, B., op. cit., p. 9.

Engeland was zakelijk en vooral noodzakelijk voor Spanje aangezien Engeland de belangrijkste handelspartner was voor Spanje terwijl de Frans-Spaanse betrekkingen koud en vijandig waren. Franco verdacht Frankrijk er namelijk nog altijd van de voormalige republikeinse regering te steunen.

De Tweede Wereldoorlog.

De opportunistische lijn in het Spaanse beleid begon zich net voor aanvang van de Tweede Wereldoorlog steeds duidelijker af te tekenen. Zo stond Franco het toe dat er Duitse militaire steunpunten voor onderzeeërs op Spaans grondgebied kwamen terwijl tegelijkertijd onder druk van Groot-Brittannië en de Verenigde Staten het regime Spanje in september 1939 nogmaals nadrukkelijk neutraal verklaarde. Dat men aan deze verklaring niet al te veel waarde hoefde te hechten bleek toen de Asmogendheden in de zomer van 1940 grote delen van Europa in hun bezit hadden. In juni 1940 benaderde de *Caudillo* de Asmogendheden met een lijst van imperialistische territoriale eisen zoals Frans-Marokko, Algerije, Frans Equatoriaal Afrika en Gibraltar. Konden Mussolini en Hitler deze eisen inwilligen, dan was Franco bereid aan de kant van de Asmogendheden de oorlog in te stappen.³⁹ Wat dat betreft leek de *Caudillo* wel op Stalin in de beginjaren van de oorlog. Zij hoopten beiden te profiteren van Hitlers veroveringen om zo hun eigen gebieden uit te kunnen breiden zonder grote militaire opoffering te hoeven doen.⁴⁰ Op 12 juni 1940 trok Franco de Spaanse neutraliteit in en benoemde hij de juridische positie van Spanje als een niet strijdende partij in de oorlog.⁴¹ Over wat deze positie exact inhield bestond onduidelijkheid. Franco had voor Spanje een nieuwe status bedacht die tot dan toe onbekend was in de diplomatieke betrekkingen. Het grootste probleem van Franco was dat Spanje niet de mogelijkheid had in een lange en dure oorlog te stappen. Het land was nog te verwoest van de Spaanse Burgeroorlog om de lasten van een voortslepende oorlog te kunnen dragen. De enige mogelijkheid die Spanje had om territoriale winst te boeken was op het laatste moment de oorlog in te stappen en maar hopen dat het dan snel afgelopen zou zijn. De Duitsers zagen de toenadering van Spanje wel zitten, mede vanwege het strategische belang van Gibraltar als poort van de Middellandse Zee, maar gingen niet expliciet in op de

---

³⁹ Halstead, C.R., 'Spanish Foreign Policy, 1936-1978', in: Cortada, J.W. (ed.), *Spain in the twentieth Century world*, (Londen 1980), p.62.

⁴⁰ Payne, S., op. cit., p. 268.

⁴¹ Pollack, B., op.cit., p. 7.

eisen van Franco. Daarnaast kon Nazi-Duitsland Franco ook niet dezelfde financiële zekerheid bieden die Engeland, als belangrijkste handelspartner van Spanje, wel bood.⁴² Toen Hitler en Franco elkaar in oktober 1940 in Hendaye in Frankrijk ontmoetten werd dit dan ook de inzet van hun overleg. Deze ontmoeting vormde het hoogtepunt van de Duits-Spaanse betrekkingen. Op het moment dat de *Führer* Franco financiële ondersteuning kon bieden was Spanje bereid zich aan Duitse kant te scharen. Hitler kon niet aan deze eisen tegemoet komen omdat de oorlog ook een zware last was voor Het Derde Rijk en uiteindelijk vertrokken beiden onverrichter zake weer naar huis. Om zijn goede wil te tonen aan Hitler te tonen besloot Franco wel Tanger in Marokko te bezetten. Dit leverde hem uiteindelijk meer verlies dan winst op aangezien de VS en Engeland als gevolg hiervan hun handelsbetrekkingen met Spanje op een lager pitje zetten.

Op 1 november 1940 besloot Hitler dat Gibraltar bezet moest worden om de Britse invloedssfeer in het Middellandse Zeegebied in te perken. Tot zijn grote verrassing kreeg hij vervolgens nul op het rekest toen hij Serrano Suñer vroeg om Duitse troepen op Spaans grondgebied toe te laten. Naar aller waarschijnlijkheid zou Engeland de graantoevoer naar Spanje, als reactie op een bezetting van Gibraltar, staken terwijl Spanje afhankelijk was van graantoevoer vanuit de VS. Serrano Suñer verzekerde Hitler dat Spanje zich gewapend zou verzetten mocht Duitsland toch via Spanje Gibraltar willen veroveren.⁴³

Operatie Barbarossa, de Duitse aanval op de Sovjet-Unie in de zomer van 1941, kwam voor Franco als een grote verrassing. Hitler consulteerde hem niet maar de aanval moet Franco goed uitgekomen zijn. Het was een aanval op zijn grootste vijand, het communisme, en hij wilde zich nog graag revancheren voor de steun die ze de Tweede Republiek geboden hadden tijdens de Spaanse Burgeroorlog.⁴⁴ Hij richtte de Blauwe Divisie, *la División Azul*, op, die gezamenlijk met de Duitsers de strijd aanging met de communisten. Uiteindelijk hebben meer dan 47.000 Spanjaarden aan het Oostfront in dienst van de Duitsers gevochten. Verdere steun boden de Spanjaarden de Duitsers niet en het werd wel duidelijk dat Spanje buiten

---

⁴² Pollack, B., p. 65.

⁴³ Niderost, E., op. cit., p. 70.

⁴⁴ Ibidem, p. 67.

de Tweede Wereldoorlog zou blijven. De Britten bonden weer handelsbetrekkingen met Spanje aan, wat resulteerde dat het regime de rest van de oorlog financieel afhankelijk zou blijven van een land waar weinig ideologische affiniteit mee was. Toen de geruchten gingen dat de Geallieerden mogelijk via het Iberisch Schiereiland wilden interveniëren in Europa was dat een reden voor het regime contact te zoeken met Engeland om dat te voorkomen.⁴⁵ De Britten en de Amerikanen gaven vervolgens Franco de garantie dat zolang Spanje geen strijdende partij zou worden er voor de Geallieerden geen behoefte was om Spanje binnen te vallen. Dit werd nogmaals bevestigd na de landing van de Geallieerden in Noord-West Afrika.⁴⁶

De machtsverschuiving in Europa.

De val van Italië en het einde van het fascistische regime van Mussolini in 1943 waren voor Franco een grote klap. De *Duce* was degene die mede gezorgd had dat de FET in de Spaanse Burgeroorlog als overwinnaar boven kwam drijven en Italië had Spanje ook altijd gesteund in het besluit niet deel te nemen aan de Tweede Wereldoorlog. Als gevolg van de ondergang van Mussolini, besloot Franco aan het einde van 1943 de *División Azul* langzaam maar zeker te repatriëren en nam hij afstand van de Spaanse houding van niet strijdende partij. De *Caudillo* besloot zich weer neutraler op te stellen om zo niet de woede van de Geallieerden op de hals te halen.⁴⁷ Daarnaast distantieerde hij zich nog meer van het fascisme, nu gebleken was dat dit ook niet tot de overwinning leidde. De nieuwe minister van Buitenlandse Zaken Gómez Jordana bepaalde vervolgens om Spanje weer officieel neutraal te verklaren en afstand te doen van de positie van niet-strijdende partij.⁴⁸ Dat de strijdende partijen aan de verklaring niet al te veel waarde moesten hechten was al duidelijk geworden in de eerste periode van Spaanse neutraliteit. Ook toen was de Spaanse neutraliteit vanwege de Duitse voorkeur discutabel.⁴⁹ Uiteindelijk is Spanje gedurende de Tweede Wereldoorlog twee keer relatief neutraal geweest, in de periode 1939-1940 toen een Duitse overwinning nog twijfelachtig was, en in de

---

⁴⁵ Pollack, B., op. cit., p. 11

⁴⁶ Payne, S., *The Franco Regime*, (Madison 1987), p. 313.

⁴⁷ Ibidem, p. 71.

⁴⁸ Pollack, B., op. cit., p. 11.

⁴⁹ Payne, S., op. cit., p. 272.

periode 1944-1945 toen het wel duidelijk was dat de Duitsers verslagen zouden worden.⁵⁰

Alles in beschouwing genomen heeft Franco tijdens de Tweede Wereldoorlog verkeerd gegokt maar niet zwaar verloren. Spanje stond op het punt aan de zijde van Duitsland de oorlog in te stappen maar kon mede vanwege economische belangen de relatie met de VS en Groot-Brittannië niet op het spel zetten. Uiteindelijk heeft Franco zich laten leiden door realisme en pragmatisme. Hij wist wat de zwaktes van Spanje waren en dat hij het land niet *rücksichtslos* in een oorlog kon storten. Had Hitler Franco economische zekerheid kunnen bieden, dan was de kans groot geweest dat Franco de sprong gewaagd zou hebben.⁵¹ Of zoals Payne het in zijn boek zegt: 'Spain did not enter World War II not because many of its leaders did not want to but because reality dictated otherwise'⁵² Het Spaanse buitenlandse beleid had gedurende de Tweede Wereldoorlog eigenlijk twee speerpunten. Het eerste speerpunt was een diepgewortelde haat jegens democratie en vooral het communisme en het tweede speerpunt het gebrek aan bereidheid van Franco om deel te nemen in de oorlog.

Het Derde Rijk bleek niet onoverwinnelijk te zijn, evenals het fascisme. Het communisme was niet verslagen maar alleen maar sterker uit de strijd gekomen. Spanje was niet de grote macht geworden waar de *Caudillo* op gehoopt had en de Spaanse bondgenoten hadden het onderspit gedolven.⁵³ Het enige dat Franco kon doen was hopen dat hij niet gestraft zou worden door de Geallieerden voor zijn houding gedurende de oorlog. In de loop van 1944 startte hij dan ook een charmeoffensief waarin hij zijn steun voor de geallieerden begon uit te spreken en waarin hij erop wees dat Spanje na de oorlog een belangrijke rol zou kunnen spelen in de wederopbouw van Europa.⁵⁴ Wel is het belangrijk te wijzen op het feit dat Spanje Duitsland nooit volledig heeft laten vallen. Franco verwachtte dat het Duitsland van na de oorlog nog steeds een grote mogendheid in Europa zou blijven en probeerde alvast een wit voetje te halen om na het einde van de oorlog te kunnen

---

⁵⁰ Payne, S.G., *The Franco Regime*, (Madison 1987), p. 339.

⁵¹ Niderost, E., op. cit., p. 72.

⁵² Payne, S.G., op. cit., p. 270.

⁵³ Ibidem, p. 73.

⁵⁴ Pollack, B., op. cit., p. 12.

profiteren van mogelijke goede betrekkingen met Duitsland.⁵⁵ Dat dit één grote miscalculatie is geweest moge wel duidelijk zijn.

---

⁵⁵ Payne, S., op cit., p. 274.

De Spaanse buitenlandse betrekkingen

'De fascistische mogendheden worden geliquideerd maar haar Spaanse schildknaap laat men ongedeerd'⁵⁶

Zoals reeds in het vorige hoofdstuk gezegd werd, waren de banden die Franco tijdens de Tweede Wereldoorlog met de Asmogendheden onderhield een stuk beter dan de contacten met de Geallieerden. Dat de *Generalissimo* een dictator was, was niet problematisch voor de Geallieerden maar de Spaanse neutraliteit was discutabel geweest en ook de steun die Franco ontvangen had van het fascistische Italië en Nazi-Duitsland gedurende de Spaanse Burgeroorlog werden hem wel aangerekend. Daarnaast werd Franco ook verweten imperialistische ambities te hebben gehad, ambities die ten kosten zouden gaan van Geallieerde bezittingen.

Na de invasie in Normandië in juni 1944 werd het Franco wel duidelijk dat het tij in Europa begon te keren en dat het machtsevenwicht zou gaan verschuiven en zocht hij toenadering tot de Geallieerden. De steun aan Hitler en Mussolini werd Franco na het einde van de Tweede Wereldoorlog niet in dank afgenomen en de Geallieerden presenteerden de *Falange* de rekening voor hun twijfelachtige opportunistische houding. Het Franco van Spanje werd beschouwd als een anomalie in de nieuwe wereldorde en nog eigenlijk een overblijfsel van het fascistische tijdperk.⁵⁷

---

⁵⁶ Het Parool, 1 november 1950.

⁵⁷ Guirao, F., *Spain and the reconstruction of Western Europe, 1945-1957*, (Barcelona 1998), p. 189.

In dit hoofdstuk zal voornamelijk aandacht worden besteed aan de positie van Spanje in West-Europa en de behandeling van Spanje door het Westen. Dit is het meest van belang voor de Nederlands-Spaanse betrekkingen. Hier zal dus geen uitgebreide analyse komen van het algemene Spaanse buitenlandse beleid, dat vanzelfsprekend meer omvatte dan enkel toenadering zoeken tot het Westen.

2.1 Het einde van de Tweede Wereldoorlog

De druk die de VS en Groot-Brittannië op Spanje legden nam in de loop van 1945 steeds meer toe omdat Spanje zijn banden met Duitsland niet definitief wilde verbreken. Spanje stond bijvoorbeeld Lufthansa nog steeds toe te vliegen op Barcelona en de Spaanse havens werden, ondanks afspraken met de Geallieerden, nog steeds gebruikt om Duitse gebieden te bevoorraden. De enige breuk in het Spaanse beleid ten aanzien van de Asmogendheden was het verbreken van de diplomatieke betrekkingen met Japan, als reactie op door Japanse militairen gepleegde oorlogsmisdaden in de Filippijnen.⁵⁸ Wel werd de Spaanse staatspropaganda over de Geallieerde overwinningen minder negatief. Franco begon zichzelf als voorvechter van de vrede te beschouwen. Of zoals er in de *Falange* gezegd werd: *to celebrate peace is to celebrate the triumph of the Falange and of the Caudillo*.⁵⁹ Dat de Geallieerden deze houding niet helemaal serieus namen werd wel duidelijk na de Tweede Wereldoorlog.

Nadat de wereldorde volledig veranderd was, moest Franco zijn buitenlandse politiek ook aanpassen. Zijn nieuwe beleid bestond uit drie speerpunten die tot aan zijn dood in 1975 de rode draad in zijn internationale betrekkingen vormden. Ten eerste wilde hij internationale *absolución* voor zijn erfzonde; de wereld moest hem de vroegere fascistische relaties vergeven. Daarnaast wilde hij Spanje zo positioneren op het internationale toneel dat de grote boze buitenwereld geen invloed kon hebben op de interne situatie op het Iberische Schiereiland. Franco had een onafhankelijk, zelfstandig en min of meer autarkisch Spanje voor ogen. Als laatste was hij continu

---

⁵⁸ Payne, S.G., *Franco and Hitler, Spain Germany and World War II*, (New Haven 2008), p. 260.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 261.

op zoek naar internationale erkenning en legitimiteit die zijn positie in Spanje moesten versterken.⁶⁰

2.2 Spanje en de VN

De grootste vijand van Spanje na de val van het Derde Rijk was de Sovjet-Unie. Of zoals Franco zelf zei in 1946:

*Todo el secreto de las campañas desencadenadas contra España descansa en estas dos palabras: "masonería y comunismo".*⁶¹ Al het gevaar tegen Spanje was te herleiden tot de vrijmetselaarij en het communisme.

De oude rivaliteit uit de Spaanse Burgeroorlog was niet vergeten en ook waren de Sovjets niet vergeten dat er bijna 50.000 Spaanse soldaten aan Duitse zijde meegevochten hadden in Operatie Barbarossa. Spanje mocht nog van geluk spreken dat de Sovjet-Unie het land niet de oorlog verklaarde. Dit zou namelijk de Verenigde Staten en Engeland weinig keuze laten om Spanje ook de oorlog te verklaren.⁶² Spanje liet zich bij de West-Europese landen van zijn beste kant zien. Franco kwam met een verklaring over mensenrechten, waaraan overigens niet al te veel waarde gehecht moest worden, en ontsloeg pro-Nazi ministers uit zijn kabinet.⁶³ Dit alles gebeurde in de hoop dat de Geallieerden de *Caudillo* in het zadel zouden laten zitten en hem niet zouden linken aan de verslagen fascistische landen. Dat deze angst niet geheel onterecht was kwam onder andere door de nieuwe linkse regering in Frankrijk, die fel anti-Franco was en de steeds stelligere houding die de Sovjet-Unie aannam.⁶⁴

---

⁶⁰ Viñas, A., 'Aussenpolitik in der Übergangsphase', in: Bernecker, W.L./Collado Seidel, C. (ed.): *Spanien nach Franco. Der Übergang von der Diktatur zur Demokratie*, (München 1993), p. 213.

⁶¹ Joakim Boor (pseudoniem Franco), 'Masoneria', 14 december 1946. http://www.juntoafe.com.ar/Libros/MASONERIA_BOOR_FRANCO/Masoneria_Jakim_Boor_Franco_MasoneriayComunismo.htm.

⁶² Smyth, D., 'Franco and the Allies in the Second World War', in: Balfour, S., & Preston, P. (ed), *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), p.199.

⁶³ Pollack, B., *The paradox of Spanish foreign policy: Spain's international relations from Franco to democracy*, (Londen 1987), p. 14.

⁶⁴ Halstead, C.R., 'Spanish Foreign Policy, 1936-1978', in: Cortada, J.W. (ed.), *Spain in the twentieth Century world*, (Londen 1980), p. 74.

Mexico, één van de grootste tegenstanders van Franco, en een land dat de republikeinse regering nog steeds als enige wettige regering zag, begon te lobbyen om Spanje buiten de nieuw op te zetten Verenigde Naties (VN) te houden. Mexico was van mening dat Franco alleen maar aan de macht had kunnen komen met behulp van Hitler. De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie deelden deze mening. In Postdam hadden zij afgesproken dat: *the Franco Government which having been founded with the support of the Axis Powers does not possess the qualifications necessary to justify such memberships.*⁶⁵ Daarnaast was een aantal landen ook nog van mening dat Spanje een bedreiging vormde voor de internationale vrede en veiligheid. Indien dat het geval zou zijn zou dat zelfs een interventie onder artikel 39 van het VN-Handvest rechtvaardigen. Omdat de VN meer informatie over de houding van het Franco-regime wilden krijgen, werd er besloten een commissie op te richten die de *Falange* en de positie van Spanje ging doorlichten.

De commissie kwam onder andere tot de conclusie over de houding van Franco gedurende de Tweede Wereldoorlog dat:

*In origin, nature, structure and general conduct, the Franco regime is a Fascist regime patterned on and established as a result of aid received from Hitler's Nazi Germany and Mussolini's Fascist Italy.(-) Franco gave very substantial aid to the enemy powers. (-) Franco was a guilty party with Hitler and Mussolini in the conspiracy to wage war against those countries which eventually in the course of the world war became banded together as the United Nations.*⁶⁶

Nu moeten deze verwijten mijn inziens wel met een korrel zout genomen worden en waren ze zeker niet objectief. Er is in deze resolutie wel sprake van een soort van *victor's justice* want het blijft de vraag of franquistische regime wel fascistisch was. Ik persoonlijk twijfel aan deze stellige bewering. Daarnaast werd Franco verweten na de Tweede Wereldoorlog dat:

---

⁶⁵ Houston, J. A., 'The United Nations and Spain', *The Journal of Politics*, deel 14, november 1952, p. 684.

⁶⁶ United Nations, S/75, 'The Report of the sub-committee on the Spanish Question appointed by the Security Council on 29 april 1946', 1 juni 1946.

He has failed, and in some cases refused to co-operate in removing the vestiges of Fascism and Nazism in Europe.⁶⁷(-) That the Franco-regime continues to practise those methods of persecution of political opponents and police supervision over its people which are characteristic of Fascist regimes and which are inconsistent with the principles of the United Nations concerning the respect for human rights and for fundamental freedoms.⁶⁸

Nadat de commissie tot deze conclusies kwam werd er door de VN in verschillende resoluties besloten dat Spanje geen lid mocht worden van de VN zolang het Franco-regime aan de macht bleef. Zo werd in resolutie 32 van de Algemene Vergadering gezegd dat:

1) The general Assembly recalls that the San Francisco Conference adopted a resolution according to which Paragraph 2 of Article 4 of chapter II of the United Nations Charter 'cannot apply to States whose regimes have been installed with the help of armed forces of countries which fought against the United Nations so long as these regimes are in power.'⁶⁹

3)The General Assembly in endorsing this statement recommends that the Members of the United Nations should act in accordance with the latter and the spirit of these statements in the conduct of their future relations with Spain.⁷⁰

In Resolutie 39 van de Algemene Vergadering van 12 december 1946 kwam niet alleen opnieuw de bevestiging van het fascistische karakter van het Franco-regime en de hulp die de *Caudillo* gehad had van Nazi-Duitsland en Italië, er werd ook besloten dat alle diplomatieke betrekkingen met Spanje opgeschort zouden moeten worden.

---

⁶⁷ United Nations, S/75, 'The Report of the sub-committee on the Spanish Question appointed by the Security Council on 29 april 1946', 1 juni 1946..

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ United Nations, General Assembly, resolutie 32, (1946).

⁷⁰ Ibidem.

The General Assembly recommends that all Members of the United Nations immediately recall from Madrid their Ambassadors and Ministers plenipotentiary accredited there.⁷¹

Daarnaast was men van mening dat het Franco-regime alleen maar aan de macht kon blijven door gebruik te maken van geweld, repressie en intimidatie. Mocht deze situatie binnen afzienbare tijd niet opgelost zijn dan zou de:

Security Council consider the adequate measures to be taken in order to remedy the situation.⁷²

Bij deze krachtige veroordelingen bleef het voorlopig voor Spanje. Vooral Groot-Brittannië, dat altijd een goede handelspartner van Spanje geweest was, was fel gekant tegen een eventuele interventie. Een burgeroorlog zou mogelijk de Sovjet-Unie in de kaart spelen aangezien er een niet geringe kans was dat de communisten de oorlog zouden winnen. Churchill was hier van mening dat *you begin with oil: you will quickley end in blood.⁷³* Engeland kon voorkomen dat de Verenigde Staten de Sovjet-Unie, en in mindere mate Frankrijk, zijn zin zouden geven. De veroordeling in de Veiligheidsraad en in de Algemene Vergadering had ook positieve uitwerkingen voor Spanje. De Spanjaarden voelden zich namelijk de paria van Europa en begonnen het regime steeds meer te steunen.⁷⁴

2.3 Geïsoleerd in Europa

Spanje kon na de verbanning uit de VN en het eindigen van de diplomatieke betrekkingen met de meeste staten niet veel meer doen dan terug in de schulp kruipen en wachten tot de internationale storm zou gaan liggen. De jaren 1946-1947 waren de economisch magere jaren voor Spanje, het land was nog steeds niet hersteld van de Burgeroorlog, de repressie van veiligheidsdiensten nam toe en door

---

⁷¹ United Nations, General Assembly, resolutie 39, (1946).

⁷² Ibidem.

⁷³ Portero, F., 'Spain, Britain and the Cold War', in: Balfour, S., & Preston, P. (ed), *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), p. 213.

⁷⁴ Payne, S.G., *Franco and Hitler, Spain Germany and World War II*, (New Haven 2008), p.220.

embargo's had Spanje geen economische groei.⁷⁵ In eerste instantie dachten de Spanjaarden dat ze wel in aanmerking zouden komen voor de Amerikaanse Marshall hulp maar dit bleek een misrekening te zijn. Het doel van de Marshall hulp was namelijk een vrij, politiek stabiel, economisch dynamisch en mogelijk verenigd Europa en het franquistische Spanje zou nooit aan deze doelstelling kunnen bijdragen.

Deze periode van economische malaise begon in 1948, vooral door toenadering van de VS, iets af te nemen. Dit had Spanje vooral te danken aan de steeds hoger oplopende spanningen tussen het Westen en de Sovjet-Unie. De Berlijnse Crisis was een geschenk uit de hemel voor Franco en veroorzaakte het schisma tussen Oost en West waar hij al lang op gehoopt had.⁷⁶ Hier kon hij overigens nog niet gelijk van profiteren want een groot aantal landen bleef Spanje boycotten. In 1953 sloten de VS en Spanje een aantal verdragen over Amerikaanse militaire bases en steunpunten in Spanje. Dit ontdeedde de relaties tussen de VS en Spanje aanzienlijk.⁷⁷ In 1950 hadden de Verenigde Staten al een poging gedaan Spanje deel uit te laten maken van de NAVO maar dit werd voornamelijk door Nederland, de Scandinavische landen en Frankrijk tegengehouden.⁷⁸ In 1955 kon Spanje toch toetreden tot de VN. Dit had Franco te danken aan de *package deal* die gesloten werd tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie zou Spanje accepteren in de VN als de VS vervolgens het lidmaatschap van een aantal landen dat lid van de VN wilde worden niet zou blokkeren.⁷⁹

De toenadering tussen Spanje en West-Europa had niet alleen een militair en geopolitiek karakter, ook de economische betrekkingen werden intensiever en beter. Dit had voornamelijk te maken met de economische hervormingen die de *Caudillo* doorvoerde. Buitenlandse investeerders en toeristen overspoelden het land en op den

---

⁷⁵ Pollack, B. op. cit., p. 15.

⁷⁶ Halstead, C.R., op. cit., p. 78.

⁷⁷ Salisbury, W.T., 'Western Europe', in: Coratada J.W. (ed.), *Spain in the twentieth Century world*, (Londen 1980), p. 101.

⁷⁸ Pollack, B. op. cit., p. 30.

⁷⁹ Ibidem, p. 16.

duur raakte de Spaanse economie steeds verder verweven met de andere Europese economieën.⁸⁰

De Verenigde Staten waren het eerste grote westerse land dat van gedachte veranderde en weer diplomatieke betrekkingen aanging met het Franquistische regime. De VS zouden snel gevolgd worden door onder andere Groot-Brittannië, Canada, Frankrijk en Nederland.⁸¹ Hoewel in de meeste landen door oppositie en burgerbewegingen druk op de nationale regeringen werd uitgeoefend om het Franco-regime niet te erkennen bleek het nieuwe realisme in de Koude Oorlog toch te prefereren boven een meer idealistische benadering.

2.4 De *Falange* en internationale betrekkingen vanaf 1955

Aan het einde van de jaren vijftig werden de contacten tussen West-Europa en Spanje steeds beter. Spanje werd lid van het Internationaal Monetair Fonds (IMF), de Wereldbank en de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking. Dit had niet alleen te maken met een meer pragmatische benadering van het franquistische vraagstuk door de Europese Gemeenschap, ook de zijde van Franco maakte veranderingen door. De oude fascistische elementen verdwenen langzaam maar zeker uit zijn *Falange* en werden vervangen door progressievere leden van de Opus Dei. Deze technocraten kregen belangrijke posten binnen de Franquistische regering en zij stonden voor een liberalisering van de Spaanse economie en de integratie van deze economie in de internationale gemeenschap.⁸² Het resultaat was dat Spanje begon te urbaniseren en de middenklasse begon te expanderen. Een groot nadeel, althans zo werd dat door de Spanjaarden zelf gezien, was dat Spanje steeds afhankelijker werd van de Verenigde Staten en in mindere mate van de rest van West-Europa. Het doel van Franco, een onafhankelijk en liefst autarkisch Spanje, was dan ook niet bereikt.⁸³

---

⁸⁰ Halstead, C.R., op. cit., p. 82.

⁸¹ Pollack, B, op. cit., p. 42.

⁸² Pollack, B, op. cit., p. 133.

⁸³ Rees, T., 'Between the rock and a hard place: Spain's international relations in the twentieth and twenty-first centuries.', *Journal of Contemporary History*, deel 38, oktober 2003, p.642.

In de periode van 1960 tot 1970 maakte Spanje een grote economische bloei door. De internationale betrekkingen waren, uitzonderingen daargelaten, relatief goed en de levensstandaard steeg. De contacten met de Europese Economische Gemeenschap werden beter. In 1962 had de *Caudillo* laten weten de wens te hebben uiteindelijk lid te kunnen worden van de EEG. Dat deze onderhandelingen spaak liepen, had meer met de interne Spaanse problemen te maken dan met de Spaanse internationale positie. Dit kwam voornamelijk door de mensenrechtenschendingen die het regime nog steeds pleegde. In 1963 protesteerden de West-Europese landen tegen de executie van een communist en in 1970 was er grote verontwaardiging over de executie van drie terroristen tijdens de Burgos Processen.¹ De interne onrusten in Spanje namen namelijk toe. Het grootste probleem was de opkomst van de militaristische Baskische nationalistische organisatie Euzkadi Ta Azkatasuna (ETA). Deze organisatie werd hard aangepakt en de repressie nam in Spanje toe. Het gevolg was dat Spanje weer het zwarte schaap van Europa werd. De manoeuvreerruimte van het Regime werd vervolgens hierdoor wederom zwaar beperkt.⁸⁴ Nadat er vijf ETA-aanhangers na een schijnproces in 1975 geëxecuteerd werden, besloten de meeste West-Europese landen hun ambassadeurs opnieuw uit Spanje terug te halen en de diplomatieke betrekkingen op te schorten.⁸⁵ Ook op de publieke opinie in Europa had deze executie zijn uitwerkingen. Massale demonstraties en aanvallen op Spaanse banken, consulaten en toeristenbureau's waren het gevolg.⁸⁶ Dat deze opschorting van de diplomatieke betrekkingen maar van korte duur was kwam mede door de dood van Franco en de democratische transitie als gevolg hiervan.

Al met al heeft Franco, zeker net na afloop van de Tweede Wereldoorlog, veel geluk gehad dat hij in Spanje de Grote Roerganger heeft kunnen blijven. Alle omstandigheden wezen erop dat zijn regime geen lang leven meer beschoren was. De *Caudillo* had profiteerde van het feit dat er in Spanje geen sterke oppositie was om zijn regime omver te werpen en daarnaast heeft hij het handhaven van zijn positie vooral te danken aan het uitbreken van de Koude Oorlog.

---

⁸⁴ Viñas, A., 'Aussenpolitik in der Übergangsphase', in: Bernecker, W.L./Collado Seidel, C. (ed.): *Spanien nach Franco. Der Übergang von der Diktatur zur Demokratie*, (München 1993), p. 215.

⁸⁵ Pollack, B, op.cit., p. 137.

⁸⁶ Payne, S.G., *Falange*, (Stanford 1962), p 615.

Nederlands buitenlands beleid

'Een baken in een donkere wereld'⁸⁷

In deze scriptie worden de Nederlands-Spaanse betrekkingen tijdens het Franco-regime na de Tweede Wereldoorlog behandeld. Het doel van deze scriptie is om te kijken hoe de betrekkingen tijdens deze periode waren en of daarvoor al dan niet bepaalde oorzaken aan te wijzen zijn. Om daar een goed zicht op te krijgen, is het belangrijk ook de Nederlandse buitenlandse politiek globaal onder de loep te nemen. Wat waren de speerpunten, waar lag het accent en waardoor werd het beleid beïnvloed? Daarnaast is het ook belangrijk te kijken of de benadering van Spanje afweek van het algemene beleid. In dit hoofdstuk zal ik in het kort een overzicht schetsen van de geschiedenis van Nederlandse buitenlandse betrekkingen vanaf de Eerste Wereldoorlog tot aan 1976, het einde van de franquistische dictatuur in Spanje.

3.1 Nederlandse internationale betrekkingen voor 1945

Nederland was als zeevarende handelsnatie vanaf de Vrede van Utrecht in 1715 vooral gebaat bij een rustig Europa. Nederland was niet meer bij machte een grote rol te spelen op het Europese toneel en het zou alleen maar economische belangen schaden als het afstand zou doen van een soort neutraliteitspolitiek.⁸⁸ In de 19^e eeuw kwam de neutraliteit van Nederland nog hoger in het vaandel te staan. Het werd alleen niet meer als eigenbelang gezien; Nederland begon zichzelf ook te zien als

---

⁸⁷ Malcontent, P., 'Myth or reality? The Dutch Crusade Against Human Rights Violations in the Third World', 1973-1981', in: Fleury, A., Fink, C., Jilek, L., (ed.), *Human Rights in Europe since 1945*, (Bern 2003), p. 230.

⁸⁸ Patijn, C.L., 'Het Nederlandse Buitenlandse Beleid', *International Spectator*, 8 januari 1970, p. 17.

wereldverbeteraar. Patijn schrijft hierover: 'de neutraliteitspolitiek, begonnen met open ogen als een zaak van nationaal eigenbelang, kreeg het karakter van een verheven roeping, als paradigma van een op recht gevestigde vreedzame wereldorganisatie'.⁸⁹ Daarnaast was het doel van de Nederlandse neutraliteit om het machtsevenwicht dat ontstaan was na het Concert van Wenen in Europa te bewaren. Nederland vreesde dat indien het zich zou voegen bij één van de grote mogendheden, dit negatieve gevolgen voor het machtsevenwicht zou hebben. Daarnaast had de neutraliteit ook een pacifistische en idealistische achtergrond.⁹⁰

Op economisch gebied was Nederland vooral gebaat bij vrijhandel. In 1862 werden bijna alle handelsbeperkende maatregelen afgeschaft. Voor Nederland, als doorvoerland, was vrijhandel onmisbaar.⁹¹ Deze vrijhandel kon alleen functioneren indien landen geen protectionistische handelspolitiek voerden. Om dit te bereiken was Nederland gebaat bij internationale fora waar op multilateraal niveau verdragen gesloten zouden worden. Pas na de Vrede van Versailles veranderde de vrijhandel in Europa. De liberale vrijhandelsgrenzen uit de negentiende eeuw moesten plaats maken voor politieke grenzen waar landen zich steeds meer achter verscholen. Dit werd nog eens versterkt door de zware economische crisis in het Interbellum. Vrijhandel was niet langer het doel, maar de getroffen landen probeerden een zo gunstig mogelijke positie voor de nationale economie te bereiken.⁹²

Na de Eerste Wereldoorlog begon Den Haag in te zien dat de neutraliteitspolitiek niet alle dreiging weg kon nemen. België was immers neutraal geweest voor het uitbreken van deze oorlog, maar de Duitse inval bij de zuiderburen had aangetoond wat de waarde van zo'n politiek was. De regering vestigde haar hoop op de door Wilson geïnitieerde Volkenbond. Nederland was al sinds Hugo de Groot voorstander geweest van een verbetering van de internationale rechtsorde, mede omdat de handel daarvan kon profiteren, en de Volkenbond was een mooi podium om dit ook

---

⁸⁹ Ibidem, p. 17

⁹⁰ Voorhoeve, J.J.C., *Peace profits and principles*, (Leiden, 1985), p.37.

⁹¹ Klemann, H.A.M., 'Een handelsnatie in de twintigste eeuw', in: De Graaff, B.G.J, & Hellema, D., (ed.), *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw*, (Amsterdam 2003), p.106.

⁹² Klemann, H., in: De Graaff, B.G.J. & Hellema, D., (ed.), *Instrumenten van buitenlandse politiek*, (Amsterdam 2007), p.244.

daadwerkelijk te kunnen bewerkstelligen. Er werd dus subtiel afstand gedaan van de neutraliteitspolitiek.

Door alle politieke en militaire ontwikkelingen werd Nederland steeds kwetsbaarder. Niet alleen in Europa maar ook in Nederlands-Indië.⁹³ Daarnaast werden Nederland en zijn koloniën hard geraakt door de economische crisis van de jaren dertig. De Nederlandse regering keerde in 1938 op rasse schreden terug naar de zo gekoesterde neutraliteit in de hoop zo te kunnen ontkomen aan het naderende Duitse onheil.⁹⁴ Dat dit ijle hoop was bleek wel toen in de meidagen van 1940 de Duitse troepen een einde maakten aan de Nederlandse neutraliteit. Buiten de economische overwegingen begon Nederland zijn eigen neutraliteitspolitiek steeds meer als een rigide legalistisch en moralistisch doel op zichzelf te zien.⁹⁵ Het is wel van belang erop te wijzen dat Nederland ook niet veel andere mogelijkheden had. Geopolitiek, maar ook op economisch gebied, was Nederland er het meeste bij gebaat vooral andere landen niet voor het hoofd te stoten. Het had enorme belangen te verdedigen, maar had eigenlijk geen middelen dit ook daadwerkelijk te doen. Waarschijnlijk was elke keuze een foute geweest in de vooravond van de oorlog.

3.2 Buitenlands beleid na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog had Nederland in ieder geval zijn lesje geleerd van de neutraliteitspolitiek. Niet op een oorlog voorbereid hield het Nederlandse leger het welgeteld vijf dagen vol tegen Duitsland en de lessen die de regering na de oorlog trok, waren vooral om afstand te doen van de neutraliteitspolitiek en Nederland te laten deelnemen aan een westers bondgenootschap. In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog was Nederland nog zoekende naar een nieuwe koers in de buitenlandse politiek. Bij de oprichting van de VN had Nederland een aantal amendementen die er vooral op wezen dat Nederland niet gerust was omtrent de functionering van de vijf grote mogendheden in de Veiligheidsraad. De Nederlandse regering was hier vooral nog bezig *idealpolitik* te bedrijven en had nog weinig oog voor het nieuwe machtsevenwicht. Dit nam af naarmate de scheiding tussen Oost en West steeds

---

⁹³ Hellema, D., *Neutraliteit en Vrijhandel*, (Nieuwegein 2001), p. 87

⁹⁴ Patijn, C.L., op cit., p. 18.

⁹⁵ Kuitenbrouwer, M., 'Nederland en de mensenrechten 1795-1995', in: Kuitenbrouwer, M., & Leenders, M., (ed.) *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, (Hilversum 1996), p. 179.

duidelijker werd en bleek dat een internationale rechtsorde zonder belangrijke invloed van de grote mogendheden onder leiding van de VN niet mogelijk was.

In tegenstelling tot wat de meeste Europese regeringen verwachtten werd niet Duitsland het grote probleem van het naoorlogse West-Europa, maar de Sovjet-Unie. De expansie van de Russische invloedssfeer ging de politiek in het Westen steeds meer bepalen. Vooral de communistische staatsgreep in 1948 in het democratische Tsjechoslowakije maakte het Westen erg argwanend. In 1948 tekenden Frankrijk, Groot-Brittannië en de Benelux-landen het Verdrag van Brussel waarin ze elkaar militair zouden bijstaan indien één van de landen aangevallen zouden worden. Later breidde deze groep zich uit met Canada en de VS en in 1949 werd de NAVO opgericht.⁹⁶ Met het tekenen van het Verdrag van Brussel en de latere toetreding tot de NAVO kwam er een definitief einde aan de neutraliteit van Nederland.

De Tweede Wereldoorlog vormde in het buitenlands beleid op twee gebieden een breuk met het verleden. Ten eerste werd er afstand gedaan van de neutraliteit die Nederland een eeuw lang gekenmerkt had en daarnaast verloor Nederland in vier jaar zijn belangrijkste kolonie Nederlands-Indië. De Nederlandse houding ten opzichte van Nederlands-Indië beïnvloedde vanzelfsprekend ook de houding in het algemene buitenlandse beleid. Zo was Nederland groot tegenstander van inmenging in binnenlandse aangelegenheden door internationale organisaties. Er werd gevreesd voor inmenging in Nederlands-Indië en daarom onthield Nederland zich bijvoorbeeld in de VN bij het aannemen van de anti-apartheidsresolutie van stemming.⁹⁷ Daarnaast was Buitenlandse Zaken sowieso na de Tweede Wereldoorlog nog erg zoekende naar een nieuw beleid. De internationale verhoudingen waren nog onduidelijk en de Nederlandse politiek in het algemeen maakte een periode van verwarring en hooggespannen verwachtingen over politieke veranderingen door.⁹⁸ Op het terrein van de buitenlandse politiek was Buitenlandse Zaken de eerste jaren nog terughoudend. Van Kleffens werd wederom minister van Buitenlandse Zaken en hoewel er opgeroepen werd tot een actieve buitenlandse politiek leidde het vernieuwingsstreven in de eerste jaren na de oorlog tot nagenoeg niets. Wel was het

---

⁹⁶ Woltjer, J.J., *Recent Verleden*, (Amsterdam 2001), p. 378.

⁹⁷ Ibidem, p. 191.

⁹⁸ Hellema, p.121

noodzakelijk dat Nederland een aantal aanpassingen maakte. Het was duidelijk geworden dat de soevereine onafhankelijkheid, die Nederland op economisch en militair gebied altijd voorstond, niet meer in stand gehouden kon worden.⁹⁹ Nederland moest twee belangrijke aanpassingen doen. Ten eerste ging het deel uitmaken van een Westers veiligheidsblok en ten tweede moest Nederland Duitsland weer accepteren als economische en militaire macht. Toch was de Nederlandse houding nog steeds redelijk ambivalent jegens Europa. Nederland zag zichzelf namelijk nog steeds niet als een land dat volmondig achter Europa stond, de constante toenadering tot Groot-Brittannië en de Verenigde Staten is daar een voorbeeld van. Deze spagaat is vandaag de dag nog steeds zichtbaar. Ook bestond er de angst binnen Europa, en later in de Europese Economische Gemeenschap (EEG), gedomineerd te worden door de grote Europese mogendheden. Nederland zocht daarom toenadering tot Luxemburg en België om zo als Benelux een groter blok te kunnen vormen. Misschien wel het belangrijkste kenmerk van de Nederlandse politiek was dat het nog steeds bepaalde kenmerken had van de traditionele Nederlandse neutraliteit. De ontwikkeling van een internationale rechtsorde stond nog steeds centraal, er was nog steeds een afkeer van machtspolitiek en de handelsbelangen waren erg belangrijk.¹⁰⁰

3.3 Economische politiek

Net na de Tweede Wereldoorlog hoopte Nederland zijn handelspolitiek door middel van bilaterale verdragen weer nieuw leven in te kunnen blazen. Dit bleek al snel niet mogelijk te zijn en er werden, mede onder druk van de Amerikanen die een liberalisering van Europa voorstonden, verschillende Europese samenwerkingsverbanden geprobeerd.¹⁰¹ De Nederlandse houding naar Duitsland was dubbel; enerzijds wilde de regering grote schadevergoedingen en anderzijds was men zich bewust van het feit dat de handel met Duitsland noodzakelijk was voor de Nederlandse economie. De verschillende samenwerkingsverbanden leidden uiteindelijk tot de oprichting van de EEG in 1958 waar Nederland deel van uit ging maken. Er werd een gemeenschappelijk buitentarief ingesteld en langzaam maar zeker verdwenen de handelsbeperkingen binnen de gemeenschap. De EEG was

---

⁹⁹ Jonas, S., 'The denial of grandeur: the Dutch context', in: Leurdijk, J.H., (ed), *The foreign policy of the Netherlands*, (Alphen aan den Rijn, 1978), p. 249.

¹⁰⁰ Jonas, op. cit., p. 251.

¹⁰¹ Hellema, op. cit., p. 161.

economisch een groot succes en Nederland profiteerde, met zijn kleine binnenlandse markt, volop van het verdwijnen van de handelsbelemmeringen.¹⁰² De naoorlogse economische crisis die Nederland gekend had, verdween razendsnel en Nederland en Europa stonden aan de vooravond van een hoogconjunctuur die pas in 1973 tot stilstand zou komen.¹⁰³ Bij de ontwikkeling van de EEG zag de Nederlandse regering het liefste dat de economische samenwerking los zou blijven van de politieke samenwerking. Mede door de afwezigheid van de Groot-Brittannië was Nederland bevreesd door Frankrijk en Duitsland te zullen worden gedomineerd en dus was men tot de toetreding van de Britten tot de EEG terughoudend met betrekking tot verdere politieke samenwerking.¹⁰⁴

3.4 Mensenrechten

Na de gepleegde oorlogsmisdaden gedurende de Tweede Wereldoorlog begonnen de mensenrechten een meer prominente plek te krijgen in de internationale betrekkingen. In de Verenigde Naties kregen de mensenrechten een prominente plek in het VN-Handvest en in 1948 kwam de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens tot stand.¹⁰⁵ In 1950 accepteerde Nederland de Europese Conventie voor de rechten van de mens die inhield dat de jurisdictie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens erkend werd boven de eigen interne jurisdictie. Daarnaast aanvaardden in 1966 de VN de internationale verdragen inzake de economische, sociale en culturele rechten en inzake de burgerrechten en politieke rechten. Nederland ondertekende deze verdragen in 1969 en ratificeerde dit bijna 10 jaar later in 1978.¹⁰⁶

Er wordt wel eens gezegd dat de Tweede Wereldoorlog ook een kentering vormde in het Nederlandse mensenrechtenbeleid. De door de Duitsers gepleegde schendingen van de mensenrechten zouden de Nederlanders bewust gemaakt hebben van mensenrechten.¹⁰⁷ Mijns inziens is dat net iets te makkelijk gesteld. De

---

¹⁰² Woltjer, op cit., p. 384.

¹⁰³ Salzmann, W. H., *Herstel, wederopbouw en Europese samenwerking*, (Den Haag, 1999), p. 12.

¹⁰⁴ Voorhoeve, op. cit., p. 154.

¹⁰⁵ Voorhoeve, op. cit., p. 218.

¹⁰⁶ Van der Stoep, M., 'De plaats van de mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid', *Internationale Spectator*, deel xxxi-7, juli 1977, p. 441.

¹⁰⁷ Kuitenbrouwer, M., op. cit., p. 188.

ontwikkelingshulp in Nederland was tijdens de jaren vijftig voornamelijk kolonialistisch en conservatief. Ondanks de toenemende activiteit in internationale organisaties werd Nederland in die periode niet actiever op het gebied van mensenrechten. Dit had onder andere te maken met de grote frustratie vanwege het verlies van Nederlands-Indië en het krampachtig vasthouden aan de laatste kolonie in de Oost, Nieuw-Guinea. Verder werd ontwikkelingshulp voornamelijk gebruikt om te voorkomen dat derde wereldlanden in de Sovjet invloedssfeer terecht zouden komen. Deze anticommunistische houding resulteerde ook in het veroordelen van mensenrechtenschendingen in communistische landen.¹⁰⁸ Zo lang een land maar aan Nederlandse zijde stond was er niet snel kritiek vanuit Den Haag te verwachten.

Dit veranderde pas in de jaren zestig toen er binnen de Nederlandse samenleving een groeiende belangstelling voor mensenrechten ontstond en dit zijn uitwerking begon te hebben in het parlement en in het buitenlandse beleid. Deze toenemende interesse vanuit de samenleving had te maken met de sociale, culturele en economische veranderingen die de Nederlandse maatschappij doormaakte. Ten eerste was er sprake van ontzuiling waardoor mensen mondiger werden en over de grenzen heen durfden te kijken. Ten tweede werd de bevolking door de introductie van de televisie bewust van het onrecht dat zich in grote delen van de wereld afspeelde.¹⁰⁹ Het Nederlandse ontwikkelingsstreven kreeg toen een antikolonialistisch en progressief karakter.¹¹⁰ Toch waren mensenrechten een ondergeschoven onderdeel van de Nederlandse externe politiek totdat het kabinet-Den Uyl aantrad en Max van der Stoep in 1973 minister van Buitenlandse Zaken werd. De mensenrechten, zowel de burger- en politieke als de economische, sociale en culturele rechten kwamen tijdens het kabinet-Den Uyl veel sterker naar voren dan in de voorgaande kabinetsperiodes.¹¹¹ Van der Stoep en minister van Ontwikkelingssamenwerking Jan Pronk waren de grote katalysatoren van het Nederlandse mensenrechtenbeleid. Hoewel beiden PvdA-ers waren, legde Van der Stoep vooral de nadruk op mensenrechtenschendingen in het communistische Oostblok, terwijl Pronk juist betrekkingen aanging met een aantal communistisch geregeerde landen en de nadruk legde op de schendingen van rechtsautoritaire

---

¹⁰⁸ Malcontent, P., op. cit., p. 233.

¹⁰⁹ Malcontent, op. cit., p. 235.

¹¹⁰ Kuitenbrouwer, M., op.cit, p. 190.

¹¹¹ Ibidem, p. 192.

regimes. Pas in 1979, dus al na de val van het Franco-regime, werden de mensenrechten als wezenlijk bestanddeel van het Nederlandse buitenlandse beleid erkend. In een nota van de regering werd onder meer gezegd dat grove schendingen onder bepaalde omstandigheden een reden konden zijn om het land in opspraak economische sancties op te leggen. Máár, deze sancties mochten Nederland niet disproportioneel raken. Handel had hier dus nog steeds voorrang op de mensenrechten.¹¹²

Conclusie

Al met al lag het Nederlandse buitenlandse beleid vanaf 1950 vast in drie verschillende kaders. Voor de internationale rechtsorde konden de Verenigde Naties gebruikt worden. Voor de veiligheid kon er teruggevallen worden op de NAVO en voor de economische en in mindere mate politieke Europese samenwerking werd de Europese Economische Gemeenschap opgezet.¹¹³ Hoewel de toenemende internationale belangstelling in eerste instantie gedeeltelijk idealistisch lijkt zijn, was het buitenlandse beleid tot 1979 voornamelijk pragmatisch en egoïstisch. Zolang de Nederlandse belangen niet geschaad werden, was de regering wel bereid een melding te maken van mensenrechtenschendingen maar op het moment dat de Nederlandse handel in het geding kwam, wilde Buitenlandse Zaken nog wel eens zijn hoofd afwenden, zoals bijvoorbeeld bij Argentinië en Zuid-Afrika het geval was. Minister-president De Geer noemde Nederland in 1940 een baken in de donkere wereld, maar mijn inziens gaf dit baken voornamelijk licht om de handelsschepen naar de Nederlandse havens te lokken.

---

¹¹² Baehr, P. (ea), 'Human rights in the foreign policy of The Netherlands', *Human Rights Quarterly*, deel 24, November 2001, p. 997.

¹¹³ Patijn, C.L., op. cit., p. 20.

IV

De Nederlands-Spaanse betrekkingen

De positie van Spanje stond na de Tweede Wereldoorlog niet in het middelpunt van de publieke en politieke belangstelling in Nederland. Tijdens de Burgeroorlog regelde Nederland met de strijdende partijen op bilaterale basis de betrekkingen. In 1939 was de nieuwe franquistische regering door Nederland erkend en daarmee was de kous af. Ook was de in- en uitvoer naar Spanje niet erg groot. Nederlandse bedrijven echter bezaten al wel belangrijke vestigingen in Spanje.¹¹⁴ Logischerwijs had Nederland in 1945 andere prioriteiten. De wederopbouw van een door oorlog verscheurd land stond centraal en daarnaast waren de ontwikkelingen in Nederlands-Indië zorgwekkend. Anderzijds was het niet zo dat de regering het Spaanse vraagstuk ongemoeid liet, mede omdat het een regelmatig terugkerend onderwerp was in de net opgerichte Verenigde Naties.

De houding van Spanje jegens de gezantschappen en ambassades in Spanje van de door Duitsland bezette landen tijdens de Tweede Wereldoorlog was opportunistisch. De eerste jaren werden zij genegeerd en bijvoorbeeld de diplomaten van Noorwegen, Polen en Zuid-Slavië werden het land uitgezet. Het Nederlandse gezantschap werd *de jure* ook niet erkend hoewel dat *de facto* wel gebeurde.¹¹⁵ Dat dit grotendeels

---

¹¹⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1985', www.mfa.nl.

¹¹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.286, (hierna N.A. genoemd), Brief van de gezant aan minister, nr. 580/86, inventarisnummer: 678, 20 maart 1942.

onder druk van de Duitse ambassadeur gebeurde staken de Spanjaarden niet onder stoelen of banken. Toen bleek dat de Duitsers de oorlog zouden verliezen, verbeterde Spanje de diplomatieke contacten met de bezette gebieden. De Nederlandse gezant in Spanje briefde de minister van Buitenlandse Zaken begin 1945 dat hij uitgenodigd was voor een officiële lunch en dat 'thans niets meer in den weg stond geheel normale officiële relaties tusschen dit gezantschap en het ministerie van Buitenlandse Zaken en zullen de restricties thans wel beschouwd kunnen worden als behorende tot het verleden'.¹¹⁶ Vervolgens vroeg hij of hij toestemming kreeg om op deze avances in te gaan. Deze toestemming werd door de minister verleend.

4.1 De Nederlandse houding in de Verenigde Naties

Tijdens de eerste zitting van de Algemene Vergadering waren de deelnemende landen tot de conclusie gekomen dat Spanje geen lid kon worden van de VN zolang Franco daar aan de macht was. In 1946 wilde een aantal landen nog een stap verder gaan en Spanje economische sancties opleggen. Vooral de landen die onder de invloedssfeer van de Sovjet-Unie vielen en Frankrijk waren voorstander van hardere maatregelen jegens Spanje. Frankrijk peilde Nederland of de regering bereid was dezelfde houding aan te nemen als de Fransen. De Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken J.H. van Roijen overlegde dit met de nationale vertegenwoordiger N. van Kleffens, die tevens zijn voorganger was geweest, en kwam tot de conclusie dat het onjuist was de Spaanse kwestie in de VN te behandelen, daar het een interne aangelegenheid betrof en Nederland inzake Indonesië dan nog wel eens het deksel op de neus zou kunnen krijgen.¹¹⁷ In de westerse wereld heerste vooral de angst dat, mocht het regime van Franco omvergeworpen worden, er een tijdelijke democratie zou ontstaan die om zou slaan naar een communistische staat. Nederland was van mening dat het beter was een dictatuur aan zijn zijde te hebben dan een 'democratische' staat in de communistische invloedssfeer. Of zoals de ambassadeur in 1948 zei: 'Zolang Franco aan het bewind is zal Spanje of neutraal zijn of het Westen helpen maar niet de

---

¹¹⁶ N.A., Brief van Gezant aan minister, nr. 53/11, inventarisnummer: 678, 8 januari 1945.

¹¹⁷ De Goede, T., 'De mensenrechten in het Nederlands Buitenlandse Beleid', in: Kuitenbrouwer, M., & Leenders, M., (ed.) *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, (Hilversum 1996), 229.

Soviet-Unie.’¹¹⁸ De Nederlandse regering verwierp de mogelijke sancties en zag Spanje niet als bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid.

Het Spaanse vraagstuk werd, nadat het niet tot een oplossing was gekomen in de Veiligheidsraad, op de agenda van de Algemene Vergadering geplaatst. Van Kleffens stelde daar in zijn rede dat de Nederlandse regering het regime van Franco verwerpelijk vond. Franco’s houding was schadelijk, dom en kortzichtig geweest en het feit dat hij de División Azul aan het Oostfront had ingezet zou hem ook zeker aangerekend kunnen worden maar de verwachting was dat economische sancties vooral de Spaanse bevolking zouden treffen.¹¹⁹ Eerder had de Nederlandse gezant in Spanje G.J. Teppema, de minister al laten weten dat economische sancties en het afbreken van de diplomatieke relaties aan zouden tonen dat de VN een volgzaam werktuig van Rusland waren. Zijn voorstel was niets te doen. Dat was de enige redelijke oplossing.¹²⁰ De gezant was ook van mening dat de houding der VN en welke daar ook voorgestelde maatregelen niet zouden leiden tot een democratisch regime.¹²¹

Uiteindelijk werd er in de Algemene Vergadering besloten dat Spanje geen bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormde maar dat de rapporten van de subcomités, die reeds genoemd zijn in een vorig hoofdstuk, wel aangetoond hadden dat er bewijs was dat Franco een oorlog gesteund had tegen de landen van de Verenigde Naties.¹²² De leden der Verenigde Naties werden verzocht hun ambassadeurs uit Spanje terug te trekken en Spanje mocht geen lid worden aan de VN gelieerde organisaties.¹²³ Uiteindelijk onthield Nederland zich van stemming. De regering wilde niet tegenstemmen omdat dit dan als steun aan Spanje beschouwd kon worden, maar wel was Van Kleffens van mening dat de aanbevelingen van het

---

¹¹⁸ N.A., Brief van de Ambassadeur aan de Minister, nr: 3965/2130, inventarisnummer: 690, 22 juli 1948.

¹¹⁹ N.A., Rede van Van Kleffens in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, inventarisnummer: 690, 10 oktober 1946.

¹²⁰ N.A., Brief van de Gezant aan de Minister, nr. 2106/337, inventarisnummer: 690, 17 april 1946.

¹²¹ N.A., Geheim telegram van de Gezant aan den Minister, inventarisnummer: 678, nr 5881, 9 december 1946.

¹²² Ahmad, Q., ‘Britain and the isolation of Spain’, in: Leitz, C., & Dunthorn, D. J., (ed.) *Spain in an international context, 1936-1959*, (New York 1999), p. 225.

¹²³ United Nations, General Assembly, resolutie 39, (1946).

subcomité (S75 en S76) ongegrond en subjectief waren.¹²⁴ Daarnaast waren de feiten zwak en de conclusie te geforceerd. Nederland trok, in overeenstemming met het VN-beleid, zijn gezant terug uit Spanje. Dit wil overigens niets zeggen over de rest van de diplomatieke missie die gewoon aanwezig bleef. Daar was namelijk niets over gezegd in de VN-resolutie. De PvdA vroeg in 1946 in de Tweede Kamer de minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens wat zijn mening was over het Franco-regime en of het een gevaar vormde voor de internationale vrede en veiligheid, zoals een aantal landen in de Veiligheidsraad beweerde. De minister was van mening dat Spanje militair gezien geen bedreiging vormde maar dat het wel mogelijk was dat door grove schendingen van de mensenrechten er alsnog een dreiging voor de internationale vrede en veiligheid zou kunnen ontstaan.¹²⁵

De Spaanse kwestie kwam in de daaropvolgende jaren nog een aantal malen op de agenda van de Algemene Vergadering. De Nederlandse houding veranderde niet echt. Er was de overheersende mening dat de maatregelen door de VN afgekondigd zoals verwacht niet zouden helpen. Franco was alleen maar sterker in het zadel geholpen. Sterker nog, hij was van mening dat ter verbetering van Spanjes internationale positie, Spanje vooral geen concessies moest doen aan de wereldopinie.¹²⁶ Dit was ook één van de redenen dat Spanje niet in aanmerking zou komen voor Marshallhulp. In 1948 stuurde de speciale zaakgelastigde een brief naar het Ministerie van Buitenlandse zaken met het bericht dat er geen sprake was van meer soepelheid en dat van een ontwikkeling in de richting van democratische vrijheden geen spoor te ontdekken was. Dit werd later bevestigd: 'Spanje heeft nooit veel aanleg getoond een democratie te worden. Wie daarop zou willen wachten zou kunnen wachten tot in lengte van dagen'.¹²⁷ Het vermoeden was dat Franco speculeerde op de noodzakelijkheid dat de Verenigde Staten, gezien de toestand in

---

¹²⁴ N.A., Codetelegram van Van Kleffens aan Van Royen, inventarisnummer: 19872, 5 juni 1946.

¹²⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer: 19872. Handelingen Tweede Kamer 169, 28 mei 1946,

¹²⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.286. Brief van zaakgelastigde aan de Minister, nr: 1620/191, inventarisnummer 678, 2 april 1948.

¹²⁷ N.A., Brief van zaakgelastigde aan de Minister, nr: 3965/2130, inventarisnummer 690, 22 juli 1948.

Europa, gedwongen zouden zijn om Spanje alsnog te hulp te komen om te voorkomen dat het in de Sovjet invloedssfeer zou belanden.¹²⁸

Ondertussen werd de situatie in Nederlands-Indië voor Nederland steeds penibeler. Nederland begon internationale steun te verliezen in de strijd tegen Indonesische onafhankelijkheid en één van de weinige landen die Nederland nog steunde was Spanje. Het gezantschap in Spanje toonde de bereidheid andere banden met Spanje aan te gaan, vooral in de hoop dat Spanje een aantal Latijns-Amerikaanse landen achter zich zou krijgen die de Nederlandse zaak zouden gaan steunen.¹²⁹ De zaakgelastigde werd hierna wel teruggeroepen door D. Stikker, de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken. Hij was van mening dat de Spaanse positie inzake Indonesië heel prettig was voor Nederland maar dat er geen sprake kon zijn van een pro-Spaanse opstelling. De Nederlandse positie in West-Europa was in dit geval belangrijker.¹³⁰

Nadat er al een aantal maal gepoogd was Resolutie 39 in de Algemene Vergadering van de VN te amenderen lukte dit in 1951. Nederland werd benaderd door een aantal Zuid-Amerikaanse landen voor verwerping van de resolutie te stemmen en twijfelde in eerste instantie om daarin mee te gaan. Het grootste bezwaar van Nederland was nog steeds dat het niet de indruk wilde wekken sympathie voor Franco en consorten te hebben, hetgeen vooral door de PvdA, vanwege de socialistische achterban, een bezwaar was. Buiten dit bezwaar om was er volgens de Nederlandse delegatie geen excuus om tegen te stemmen. Vooral de economische gevolgen waren voor Nederland doorslaggevend voor amendering van de resolutie te stemmen. Dat Nederland, als een van de weinige West-Europese landen, gezamenlijk met IJsland, Luxemburg en België voor stemde had vooral te maken met zijn economische positie ten opzichte van Spanje. Zo zei een hoge ambtenaar in een nota aan de ministerraad dat: 'De politieke houding, welke Frankrijk en Engeland ten aanzien van Spanje innemen, heeft – het verleden is daar het bewijs van – op het wederzijdse handelsverkeer weinig invloed daar Spanje genoodzaakt is met deze

---

¹²⁸ N.A., Brief van zaakgelastigde aan de Minister, nr: 103/11, inventarisnummer 678, 10 januari 1948.

¹²⁹ N.A., Codetelegram van zaakgelastigde aan de Minister, nr. 1488, inventarisnummer 690, 15 april 1949.

¹³⁰ De Goede, T., op. cit., p. 229.

landen een uitgebreid verkeer te onderhouden. De samenstelling van het Nederlandse exportpakket is echter van dien aard, dat voor het gaande houden van enigszins redelijk goederenverkeer de 'goodwill' van de Spaanse ambtenaren een relatief veel groter rol gaat spelen¹³¹ Nederland had vanaf 1946 een relatief goede band gehad met Spanje, mede omdat het zich onthouden had van stemming in de Algemene Vergadering. Dit wilde men niet op het spel zetten en dus stelde Buitenlandse Zaken voor om wederom een wit voetje bij de Spanjaarden te halen.

Dit drong ook bij de Nederlandse VN-delegatie in New York door. Zij waren naast deze economische overwegingen ook van mening dat de ophef van Resolutie 39 en een mogelijke toelating van Spanje in de toekomst de universaliteit van de VN alleen maar ten goede zouden komen.¹³² In de Nederlandse verklaring in de VN werd dit ook gezegd. De resolutie had niet geholpen en zou dus het beste afgeschaft kunnen worden. Daarnaast benadrukte de gedelegeerde ook nog dat het geen blijk van sympathie was voor Franco: 'This does not mean that we consider it essential, that each people should be governed by the same democratic procedure, but there are some fundamental Human Rights and freedoms, (-) which have, up till now not been observed by the present Spanish government.' 'Even more so, as my delegation is convinced that the retention of the decision of 1946 might be harmful to the improvement of international economic relations.'¹³³ Het opvallende van dit laatste punt was dat dit in de notulen van de delegatievergadering centraal stond. De delegatie was zich alleen wel terdege bewust van het feit dat, mocht de commissie dit als centrale punt van hun betoog aanvoeren, Nederland door andere landen opportunistische verweten kon worden. Daarom werd dit punt, hoewel hier het meeste belang aan gehecht werd, niet als centraal punt naar voren gebracht. Hoewel het niet zo onder woorden gebracht werd koos Nederland heimelijk voor zijn economische belangen.

De uiteindelijke redenen voor de verschillende lidstaten om resolutie 46 te amenderen waren divers. Zo werd Resolutie 46 als een onwenselijke inmenging in de

---

¹³¹ N.A., Nota van secretaris-generaal Boon aan de ministerraad, inventarisnummer 690.

¹³² N.A., Notulen 23ste Nederlandse delegatievergadering, 5de Algemene Vergadering VN, inventarisnummer: 690, 25 oktober, 1950.

¹³³ N.A., Statement of the Netherlands in UN Ad-hoc committee, inventarisnummer 690, 30 oktober 1951.

interne aangelegenheden van Spanje gezien. Daarnaast moest de Spaanse bevolking kunnen profiteren van een mogelijk lidmaatschap en moest elk land zelf bepalen of het al dan niet diplomatieke betrekkingen met Spanje aanging. Bondgenoten van Franco, zoals Argentinië, gingen zelfs zover dat ze Franco prezen. Uiteindelijk werd in de Algemene Vergadering gestemd en waren 37 lidstaten voor het amenderen en 10 lidstaten tegen. De overigen leden onthielden zich van stemming. Zo werd op 4 november 1950 de resolutie weer ingetrokken. Dit wil overigens niet zeggen dat het direct weer koek en ei was tussen Spanje en de westerse wereld. Pas in 1955 kon Spanje lid worden van de Verenigde Naties. De Sovjet-Unie, een van de Vetoleden liet dit toe doordat er sprake was van een *package-deal* tussen de VS en de Sovjet-Unie. Oost-Europese landen mochten toetreden als Spanje dat ook mocht.¹³⁴

4.2 Nederland en Spanje na de VN-perikelen

Op 22 februari 1951 overhandigde de nieuwe Nederlandse gezant zijn geloofsbrieven en in mei 1953 overhandigde de Spaanse de zijne in Den Haag. De Nederlandse gezant in Madrid kreeg van de minister wel specifieke instructies mee. In de Tweede Kamer was in 1951 de overgrote meerderheid tegen het franquistische regime maar dat wilde niet zeggen dat de deze meerderheid allemaal groot voorstander was van sancties en een boycot. Alleen de CPN en de PvdA hadden historische bezwaren tegen Franco. Ondanks dat Nederland gestemd had voor toelating van Spanje bij de VN was het niet zo dat men sympathie voor het regime had. Dit moest de gezant ook duidelijk laten merken. De Staten-Generaal zag de noodzaak van een politieke, economische en militaire inschakeling van Spanje in en dat was de reden dat de regering een handelsmissie toenadering liet zoeken tot het land. Er ging in de handel tussen Nederland en Spanje al meer dan 75 miljoen gulden om en dat geld had Nederland hard nodig voor zijn wederopbouw.¹³⁵ De gezant was zich wel bewust van het feit dat er overwegingen gemaakt moesten worden aangezien er een strijd was tussen de politieke principes die Nederland had en de militaire belangen. De gezant was van mening dat het strategische belang van Spanje voor het Westen vaststond, maar dat het de grote vraag was of Spanje bereid zou zijn buiten het eigen grondgebied deel te nemen aan de verdediging van West-Europa. De gezant

¹³⁴ Viñas, A., 'Franco's dream of Autarky Shattered', in: Leitz, C., & Dunthorn, D. J., (ed.) *Spain in an international context, 1936-1959*, (New York 1999), p. 301.

¹³⁵ N.A., Instructie Minister aan nieuwe Gezant in Madrid, nr. 137000.1300, inventarisnummer: 21822, 9 februari 1951.

verwachtte dat Spanje dat wel zou doen, maar dat er een grote prijs gevraagd zou worden, namelijk acceptatie.¹³⁶

Ondertussen nam de handel tussen Spanje en Nederland steeds meer toe. In 1945 was de eerste particuliere handelsdelegatie reeds op bezoek geweest in Spanje. Ondanks bezwaren vanuit communistische en socialistische hoek werd al wel snel duidelijk dat Nederland alleen stond in bezwaren ten aanzien van handelsbetrekkingen met Spanje. De meeste buurlanden waren Nederland ondertussen al voorgegaan en in 1946 ging de eerste handelsdelegatie van Buitenlandse Zaken naar Spanje om over een handelsakkoord te spreken. Het herstel van de handelsbetrekkingen was een delicate kwestie en moest met fluwelen handschoen behandeld worden om zo de communistische vakbonden in Nederland niet voor het hoofd te stoten. De EVC, de communistische vakcentrale, was een machtige speler in de Rotterdamse haven en fel gekant tegen het Franco-regime. Er bestond dan ook de mogelijkheid dat de havenarbeiders de Nederlandse havens op slot zouden gooien indien Nederland weer betrekkingen met Spanje zou aangaan. Na overleg tussen de regering en het EVC werd er door de vakcentrale besloten het landsbelang voor te laten gaan en geen stakingen uit te roepen.¹³⁷ Het akkoord dat in 1946 getekend werd legde de basis voor de ontwikkeling van het handelsverkeer in de daaropvolgende jaren.¹³⁸ De eerste jaren had Nederland een tekort op de handelsbalans maar vanaf 1949 werd dit gelijk getrokken. De Spaans-Nederlandse handel besloeg voornamelijk grondstoffen en zuidvruchten uit Spanje en landbouwproducten en fijne elektronica uit Nederland.¹³⁹ De handel was aangetrokken tot een uitvoer van een ruime 600.000 gulden in 1945 tot 70 miljoen gulden in 1951.

Op 4 maart 1954 besloten beide landen hun gezantschappen om te zetten in ambassades. In tegenstelling tot de tegenwoordige diplomatieke betrekkingen kende Nederland tot de Tweede Wereldoorlog geen ambassades en ambassadeurs. De

---

¹³⁶ Brief van de Gezant aan de Minister, nr. 3499/472, inventarisnummer: 678, 13 augustus 1951.

¹³⁷ Salzmann, W.H., *Herstel, wederopbouw en Europese Samenwerking*, (Den Haag 1999), p. 91.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 92.

¹³⁹ Salzman, op. cit., p. 91.

diplomatieke relaties werden onderhouden door middel van gezanten die gevestigd waren in gezantschappen. Onder druk van het parlement werden de gezantschappen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog omgezet in ambassades.¹⁴⁰ In Madrid gebeurde dat niet gelijk vanwege de discutabele positie van Spanje in de internationale gemeenschap. Mede onder druk van het bedrijfsleven, die het als een wenselijk zag dat het Nederlandse gezantschap de status van ambassade zou krijgen, ging de ministerraad, ondanks bezwaren van minister-president Drees, akkoord met de verheffing van het gezantschap in Spanje tot ambassade.¹⁴¹ Dat verklaart ook waarom er tot 1954 gesproken werd van de Nederlandse gezant in Madrid en daarna van ambassadeur.

De diplomatieke betrekkingen ontwikkelden zich ondertussen tot normale proporties hoewel ze niet heel erg intensief waren.¹⁴² Buitenlandse Zaken wilde dat de ambassade het ministerie vooral op de hoogte hield van de militaire betrekkingen tussen Spanje en de Verenigde Staten, de verhoudingen tussen Spanje en de Arabische wereld en Spanje en de communistische wereld en daarnaast moest de ambassadeur ook doorgeven wat de Spaanse uitlatingen waren over de wenselijkheid van een lidmaatschap van de NAVO en de Raad van Europa.¹⁴³ In 1961 stuurde de ambassadeur een brief naar de minister om hem op de hoogte te brengen van alle ontwikkelingen in Spanje. De ambassadeur was van mening dat er een lichte ombuiging was van een fascistisch regime naar een regime met meer democratische vrijheden. Overigens was de ambassadeur van mening dat een transitie niet snel te verwachten was. De Spanjaard was, volgens hem, individualistisch en anarchistisch en de chaos die een mogelijke transitie op zou kunnen leveren zou niet gewenst zijn.¹⁴⁴ In 1968 bezocht minister Lopez Bravo van Industrie als eerste Spaanse bewindsman Nederland. Dit zou het startsein zijn voor wederzijdse bezoeken van bewindslieden van beide landen.¹⁴⁵

---

¹⁴⁰ Hellema,, op. cit., p. 113.

¹⁴¹ De Goede, op. cit., p. 234.

¹⁴² Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1979', www.mfa.nl.

¹⁴³ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van de Minister aan de Ambassadeur, nr. 135/671, inventarisnummer 14418, 9 november 1956.

¹⁴⁴ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van de Ambassadeur aan de Minister, nr. 2155/242, inventarisnummer 14418, 13 april 1961.

¹⁴⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1979', www.mfa.nl.

4.3 Het huwelijk van prinses Irene.

Buiten de officiële relaties die de Nederlandse regering met Spanje aanging werd Nederland in 1964 nog met een andere relatie met Spanje geconfronteerd. In april van dat jaar gaf prinses Irene, de jongere dochter van Koningin Beatrix, haar jaarwoord aan de Spaanse prins Carlos Hugo de Bourbon de Parma, een Spaanse troonpretendent en leider van de Carlisten in Spanje.¹⁴⁶ Dit alles ging niet zonder slag of stoot. De interesse voor Spanje van één van de leden van het koninklijk huis leverde in Nederland grote problemen op. In een interview in *De Telegraaf* vertelde de in Madrid woonachtige prinses dat het Franco-regime nog helemaal niet zo slecht was en dat Spanje ook veel positieve kanten had. In dit interview probeerde ze begrip te kweken voor het sociale beleid in Spanje. Over het ondemocratische gehalte van het regime repte ze met geen woord in het interview.¹⁴⁷ Dit interview onttaarde in een groot schandaal. Volgens de linkse oppositie was het een schande dat een prinses politieke uitspraken deed en al helemaal over een regime dat in Nederland taboe was. De regering sprak in een reactie haar afkeuring uit over deze uitspraken en hoopte dat de zaak-Irene hiermee gesloten zou zijn. Dit bleek het tegendeel te zijn toen ook nog boven water kwam dat Irene zich tot het Rooms Katholieke geloof had bekeerd. Ook hier ontstond een rel over en die verhevigde nadat bekend gemaakt was dat Irene het voornemen had met Carlos Hugo de Bourbon te trouwen. Carlos Hugo maakte als carlist nog altijd aanspraak op de Spaanse troon en was leider van de carlisten, een stroming die deel uitmaakten van het Franco-regime. Omdat het in Nederland niet mogelijk was om én staatshoofd van Nederland te zijn én staatshoofd van een ander land werd er besloten Irene geen goedkeuring te laten vragen aan het parlement en afstand te laten doen van haar rechten op de troon.¹⁴⁸ Het huwelijk leverde niet alleen een constitutionele crisis op, het vestigde ook weer de aandacht van het Nederlandse publiek op de Spaanse dictatuur.

4.4 Nederland en de Spaanse toelating tot de NAVO

Op bilateraal gebied werd het nadat beide landen een ambassade gekregen hadden tussen Nederland en Spanje betrekkelijk rustig in de jaren vijftig. Spanje probeerde

---

¹⁴⁶Ibidem.

¹⁴⁷ Geschiedenis Andere Tijden, 'De zaak Irene', <http://geschiedenis.vpro.nl>.

¹⁴⁸ Geschiedenis Andere Tijden, 'De zaak Irene', <http://geschiedenis.vpro.nl>.

in eerste instantie nog wel lid te worden van de NAVO, waar vooral de linkse partijen in de Tweede Kamer groot tegenstander van waren, maar de Spanjaarden zagen eind jaren vijftig ook in dat dit niet haalbaar was. Vanaf 1953 had Spanje de NAVO ook niet meer direct nodig omdat het bilaterale overeenkomsten gesloten had met betrekking tot wederzijdse verdediging en economische hulp met Portugal en de VS, beide NAVO-leden. Via deze landen werd Spanje op de hoogte gehouden van de militaire ontwikkelingen binnen de NAVO. De Goede is in zijn artikel van mening dat de toetreding van Spanje decennia lang geen onderwerp van serieuze discussie is geweest in de Nederlandse politiek.¹⁴⁹ Ik deel met hem deze mening, maar wil er wel op wijzen dat dat niet alleen komt door de houding van de Nederlandse regering maar ook door de houding van de Spanjaarden. Spanje hoefde niet meer lid te worden van de NAVO omdat de VS al borg stond voor de Spaanse veiligheid. Sterker nog, in geval van oorlog kwam het Spaans-Amerikaanse verdedigingsverdrag erop neer dat Spanje ook aan de zijde van Nederland stond. Nederland maakte zich niet meer druk om eventuele toenadering omdat deze toenadering niet meer ter sprake kwam.

In 1961 werd er tussen beide landen een verdrag gesloten met betrekking tot het werven van Spaanse arbeiders voor werk in Nederland. Op dat moment werkten er ongeveer 500 Spanjaarden in Nederland en nadat er een verdrag gesloten was verviervoudigde dat aantal binnen een jaar.¹⁵⁰

4.5 Nederland en Spanje in de EEG

Naast de discussie die speelde of Spanje lid mocht worden van de NAVO was er ook de discussie over de toetreding van Spanje tot de Europees Economische Gemeenschap (EEG). Vanuit Spanje, maar ook binnen Nederland zelf, zoals door het Nederlands Verbond van Werkgevers, werd de druk opgevoerd om Spanje toe te laten treden tot de EEG.¹⁵¹ In 1962 werd er door de Tweede Kamer een motie aangenomen waarin een eventueel lidmaatschap van Spanje afhankelijk werd

---

¹⁴⁹ De Goede, T., op. cit., p. 248.

¹⁵⁰ Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1979', <http://www.mfa.nl:8000/ddi-onderzoek2/147667.pdf>.

¹⁵¹ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken Brief van de Ambassadeur aan de Minister, nr. 1893/221, inventarisnummer 14418, 24 maart 1962.

gesteld van de mate van democratisering van de Spaanse instellingen.¹⁵² In deze motie werd nadrukkelijk over Spanje gesproken en werd de regering aangeraden zich bij de beoordeling van aanvragen tot toetreding van de EEG door democratische overwegingen te laten leiden.¹⁵³ Minister van Buitenlandse Zaken Luns gaf aan dat Nederland gereserveerd stond tegenover een eventueel associatieverdrag of akkoord van Spanje met de EEG. De reactie van de Spaanse regering op de opmerking van Luns was dat ze hoopte dat Nederland begrip toonde voor het belang van het hele Westen van een economisch bloeiend Spanje, dat militair geallieerd was met Amerika en een bolwerk kon betekenen tegen het communisme.¹⁵⁴ De ambassadeur was van mening dat de uitvoer van Spanje in Europa verankerd was en dat het daarom logisch zou zijn dat Spanje aansluiting zou zoeken bij de zes EEG –landen.¹⁵⁵

In 1970 werd er een preferentieel handelsakkoord met Spanje gesloten. Spanje wilde in eerste instantie een associatieakkoord met de EEG maar hiertegen rezen politieke bezwaren in voornamelijk de Benelux en Italië. In 1972 bezocht de Minister van Buitenlandse Zaken López Bravo een informeel bezoek aan Nederland. Dit bezoek was de aanleiding voor nieuwe vragen in de Tweede Kamer waarin kamerleden zich afvroegen of dit bezoek een breuk was met het Nederlandse standpunt dat nauwere Spaanse betrekkingen met zowel de EEG als de NAVO onaanvaardbaar zouden zijn zolang in Spanje geen democratisch stelsel tot stand zou komen. Minister van Buitenlandse Zaken Schmelzer ontkende dit in alle toonaarden en benadrukte in een informeel gesprek in Spanje met zijn Spaanse ambtsgenoot nogmaals dat democratisering noodzakelijk was.¹⁵⁶ Zijn opvolger Minister Van der Stoep maakte het parlement duidelijk dat Spanje steun zocht voor zijn handels- en landbouwbelangen maar dat de Nederlandse regering nog steeds van mening was dat het Spaanse politieke bestel eerst ingrijpende wijzigingen zou moeten ondergaan alvorens een associatieakkoord of lidmaatschap mogelijk zou zijn.¹⁵⁷ Het was volgens

---

¹⁵² De Goede, T., op. cit., p. 252.

¹⁵³ N.A., Handelingen Tweede Kamer, 14 juni 1962, 1127.

¹⁵⁴ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum Minister Luns, nr. 24/64, inventarisnummer 10344, 29 januari 1964.

¹⁵⁵ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van Ambassadeur aan de Minister, nr. 7474/859, inventarisnummer 14418, 18 december 1962.

¹⁵⁶ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum Spaanse Ambassade, nr. 10/73 inventarisnummer 333, 5 februari 1973.

¹⁵⁷ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Jaarrapport 1973 Nederlandse Ambassade in Madrid, nr. 9671/1793, inventarisnummer 1573.

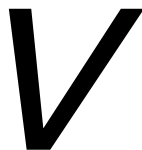
Buitenlandse Zaken vooral van belang dat de ambassadeur zijn best zou doen politiek gemotiveerde opmerkingen van de Nederlandse regering gescheiden te houden van de vele zakelijke belangen die Nederland en Spanje gemeen hadden.¹⁵⁸

De ambassadeur moest de Spanjaarden duidelijk maken dat de verhoudingen tussen Nederland en Spanje nog steeds verstoord werden door het trauma dat de linkse partijen hadden overgehouden aan de Spaanse Burgeroorlog. Daarnaast was er in Nederland nog altijd een ingewortelde afkeer van alles, wat zelfs ten onrechte, werd ondergebracht onder het begrip fascisme. Het standpunt van de Nederlandse regering week hier wel van af. Zo was de Nederlandse regering van mening dat ieder volk het fundamentele recht had in vrijheid zijn eigen (staats)structuur te kiezen, hetgeen echter niet verhinderde dat de Nederlandse regering er naar streefde de eerbiediging van de rechten van de mens veilig te stellen. De ambassadeur moest het Franco-regime mededelen dat de Nederlandse regering de Spaanse structuur en regering accepteerde maar mochten mensenrechten in de knel komen dan konden de Spanjaarden wel kritische reacties verwachten van Nederlandse zijde.¹⁵⁹

---

¹⁵⁸ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum aan Ambassadeur, inventarisnr. 1573, 18 maart 1974.

¹⁵⁹ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Memorandum van Chef Directie Europa aan Ambassadeur, nr. 408/74, inventarisnr. 1573,21 juni 1974.

Spaanse mensenrechtenschendingen

In de zon liggen aan de Spaanse Costa's is verraad¹⁶⁰

Hoewel de publieke opinie zich in Nederland niet heel actief met de Spaanse situatie bemoeide, liet men zich vanuit de samenleving en de politiek niet altijd onbetuigd. Er zijn in Spanje drie voorvallen geweest waar in Nederland een heftige reactie op was. De eerst was de executie van de communistische leider Julián Grimau in 1963. Grimau was actief geweest tijdens de Burgeroorlog en werd, na jaren van ballingschap, in Madrid opgepakt en door een militaire rechtbank ter dood veroordeeld. Vanuit de hele wereld, en voornamelijk door de linkse opinie, kwam kritiek op dit oordeel. Toen bleek dat Franco hem geen clementie wilden geven kwam hem dit in Nederland ook op kritiek te staan. Zo schreef bijvoorbeeld de gemeenteraad van de gemeente Finsterwolde, in Oost-Groningen, in een brief aan de minister:

'De raad is van mening ten scherpste te moeten protesteren tegen de moord, die gepleegd is op Julián Grimau, de leider van de communistische partij van Spanje'¹⁶¹

De reactie van de minister was dat dit niet nodig was en dat Nederland wel duidelijk genoeg was geweest in zijn veroordeling. Nederland wilde hier vooral zijn handelsbelangen niet op het spel zetten. In 1969 voerde de kamer de druk op de regering op en werd de motie aangenomen waarin: 'De kamer gelet op de

---

¹⁶⁰ Premier Den Uyl tijdens anti-Franco demonstratie in Utrecht, 29 september 1975.

¹⁶¹ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van Gemeenteraad Finsterwolde aan de Minister, inventarisnummer 14863, 7 mei 1963.

verscherping van de dictatoriale methode in Spanje; de regering uitnodigt onder de huidige omstandigheden niet in te stemmen met een nieuw onderhandelingsmandaat aan de EEG betreffende een preferentieel handelsakkoord met Spanje'.¹⁶²

In 1970 werd de druk op Franco tijdens de Burgos-processen van de West-Europese landen groter. Bij deze processen moest een aantal ETA-leden voor een militaire rechtbank verschijnen vanwege een mislukte aanslag op Franco. De linkse organisaties in Spanje en de rest van Europa vestigden hun aandacht op deze processen en toen de ETA-leden door de rechtbank ter dood veroordeeld waren, besloot Franco hun amnestie te verlenen en de straf om te zetten in levenslang.¹⁶³ Deze omzetting kwam onder andere door grote druk vanuit Nederland. Ondanks deze interventie en de amnestieverlening pakte de buitenlandse bemoeienis verder voornamelijk negatief uit. De Spaanse regering beschouwde deze bemoeienis in een zuiver nationale zaak als ontoelaatbaar en deze externe interventie had mede als gevolg dat de liberale krachten binnen het regime vervangen werden en de repressie opgevoerd werd en nam de censuur in de Spaanse pers toe.¹⁶⁴

5.1 Politieke isolatie

In 1975 barstte de internationale bom over de mensenrechtenschendingen in Spanje. Op 13 september werden drie Baskische terreurverdachten veroordeeld tot de wurgpaal omdat zij een politieagent vermoord zouden hebben.¹⁶⁵ Daarnaast was er een streng anti-terrorismedecreet afgekondigd dat alle democratische rechten met voeten trad. Dit proces was onderdeel van een groter kat-en-muis-spel tussen de veiligheidsdiensten en terroristische separatisten. De laatste jaren waren er al meerdere politieagenten vermoord en de roep vanuit het leger en de politie om genadeloos terug te slaan werd steeds groter. De veroordeling van de terroristen wekte in Europa grote woede op. Zo ook in Nederland. Vanuit alle lagen van de bevolking kwamen protesten, politieke partijen riepen om veroordeling van het Franco-regime, protesten en stakingen voorkwamen dat er nog handel gedreven

---

¹⁶² N.A., Handelingen Tweede Kamer, 27 februari 1969.

¹⁶³ Payne, op. cit., p. 558

¹⁶⁴ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Jaarrapport Ambassade Spanje, 3862/5921, inventarisnummer1573.

¹⁶⁵ De Volkskrant, 13 september 1975.

werd met Spanje, het kantoor van de Spaanse luchtvaartmaatschappij Iberia werd bezet en op 28 september 1975 werd er brand gesticht in de ambtswoning van de Spaanse ambassadeur.¹⁶⁶

Ook de Nederlandse politiek liet zich niet onbetuigd. Minister van der Stoel liet weten dat bij een nieuw handelsakkoord met Spanje de voordelen aan Spaanse kant niet groter moesten worden in verhouding met de voordelen aan Europese kant. Twee weken later was hij nog duidelijker in zijn bewoordingen. Hij was van mening dat de onderhandelingen tussen Spanje en de EEG voor onbepaalde tijd verdaagd moesten worden en dat het Europese beleid ten aanzien Spanje van zich zou moeten richten op het vergroten van de druk teneinde het Franco-regime zover te krijgen de mensenrechten en fundamentele vrijheden te eerbiedigen. Het voorstel van Mexico, om Spanje uit de VN te zetten, had niet zijn voorkeur; de VN was een universele organisatie en zou dat ook moeten blijven. Wel voerde hij de druk op zijn Europese partners op. Verder had Van der Stoel besloten de Nederlandse ambassadeur uit protest uit Spanje terug te roepen.¹⁶⁷ Het grootste blijk van ongenoegen van de Nederlandse regering kwam toen er een demonstratie in Utrecht gehouden werd om op te komen voor de rechten van de Spaanse veroordeelden waarin de meeste Nederlandse bewindslieden vooraan in de tocht liepen. Ofschoon Nederland niet overging tot een boycot van Spanje vond minister-president Den Uyl bij een toespraak tijdens deze demonstratie dat *het in de zon liggen aan de Costa Brava verraad was*. Wat ook opvallend is, is dat de Franco-regering in de linkse pers en oppositie steeds vaker fascistisch genoemd werd. Lokale afdelingen van politieke partijen spraken van fascistische Spaanse moordenaars en een fascistisch regime.¹⁶⁸ Zelfs de ambassadeur sprak van Gestapo-achtige opsporings- en ondervragingsmethoden.¹⁶⁹ Dit is opvallend omdat de voorgaande dertig jaar deze bewoordingen niet voorkwamen terwijl net na de Tweede Wereldoorlog het veel meer voor de hand lag die vergelijking te maken dan in 1975. Al met al werd de houding

---

¹⁶⁶Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, inventarisnummer 16344, verschillende stukken.

¹⁶⁷Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, ANP-bericht, inventarisnr. 16344, 30 september 1975.

¹⁶⁸ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief PPR afdeling Nijmegen aan de Minister van Buitenlandse Zaken, inventarisnr. 16344, 17 september 1975.

¹⁶⁹ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van Ambassadeur aan de Minister, inventarisnr. 16344, 6 september 1975.

jegens Spanje in Nederland steeds vijandiger en kwam het voor de onderlinge verstandshouding niet heel slecht uit dat Franco twee maanden later stierf.

5.2 Verslechterde verhoudingen

De vijandige Nederlandse houding was in Spanje ook niet onopgemerkt gebleven. Tot begin '75 beschouwde Spanje Italië en Frankrijk vooral als landen die roet in het Europese eten gooiden. Hoewel Nederland wel gekant was tegen nauwere politieke samenwerking resulteerde dit niet in een dwarsliggerrol tijdens Europees-Spaanse onderhandelingen. Dit beeld van Nederland in Spanje draaide gedurende 1975: halverwege het jaar beschouwde Spanje vooral Nederland als notoire onruststoker in de EEG.¹⁷⁰ Dit kwam vooral omdat Nederland als één van de eerste landen zijn ambassadeur terugtrok uit Spanje en de Nederlandse regering voorop had gelopen bij de anti-Franco demonstratie. De Spanjaarden, en dan vooral de door het regime gecontroleerde pers, noemden het Nederlandse standpunt een ontoelaatbare aanval op het vaderland dat gedomineerd werd door anti-Spaanse krachten.

De harde Spaanse lijn die het Franco-regime aanhield, is wel enigszins te verklaren. Ten eerste waren de Spanjaarden verbolgen over de dubbele politieke moraal die West-Europa erop nahield. De Oostbloklanden werden nog niet, dit gebeurde pas na de Helsinki-conferentie, aangesproken over hun mensenrechtenschendingen terwijl West-Europa wel gelijk met een beschuldigende vinger naar Madrid wees. Ten tweede had de politiek van versoepeling in Spanje eind jaren zestig geen positieve reactie teweeg gebracht in Europa. Ondanks dat het regime minder repressief werd, bleven de NAVO en de EEG gesloten voor Spanje. Dit frustreerde Franco en daarom deed hij steeds minder moeite het Westen tegemoet te komen. Ten derde kon Spanje nog altijd op steun van de VS rekenen. De VS hadden er geen moeite mee rechtse regimes in het zadel te houden, zoals bleek in Zuid-Amerika, en door de militaire verdragen kon Spanje terugvallen op de Verenigde Staten. De vierde en laatste verklaring voor de Spaanse harde lijn was terug te vinden in het toenemende separatistische terrorisme.¹⁷¹

---

¹⁷⁰Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van Ambassadeur aan de Minister, inventarisnr. 6976, 18 juni 1975.

¹⁷¹ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van Ambassadeur aan de Minister, inventarisnr. 16344, 6 september 1975.

De Nederlands-Spaanse betrekkingen zijn mijns inziens gered door de dood van Franco en het snelle democratische proces dat Spanje doormaakte. Toen Franco op 20 november overleed stuurde geen enkel Europees land, behalve Monaco, zijn staatshoofd naar de begrafenis. Ook Nederland hield zich afzijdig en benadrukte vooral de democratische kansen die Spanje nu zou krijgen.¹⁷² Na de dood van Franco veranderde de Nederlandse houding jegens Spanje snel. Nederland was in het laatste jaar één van de felste tegenstanders van het Franco regime gebleken en de omslag die volgde op de dood van Franco was ook in Spanje niet ongemerkt gebleven. In een Spaanse krant werd vol lof over Nederland gesproken. Hoewel Nederland altijd de felste tegenstander was van Spaanse toetreding tot de EEG, begon het zich na de dood van Franco te ontwikkelen tot de beste pleitbezorger van een democratisch Spanje in Europa. De Spanjaarden zagen in dat Nederland de democratische beginselen zwaarder liet wegen dan de economische. Of zoals een Spaanse journalist schreef: *Pero Holanda supo en este asunto sacrificar los intereses a los principios.*¹⁷³

Na de dood van Franco en de installatie van een democratische regering verbeterden de relaties zienderogen. Parlementariërs en bewindslieden bezochten beide landen en in 1979 brachten premier D. van Agt en de minister van buitenlandse zaken C.A. van der Klauw een officieel bezoek aan Spanje. In 1981 volgde een tegenbezoek van Koning Juan Carlos en zijn vrouw.¹⁷⁴ Ook de Nederlandse economie vaarde wel bij de dooi in de wederzijdse betrekkingen. In 1995 stond Nederland op de zesde plek van importerende landen, op de zevende plek van exporterende landen en 23 procent van de buitenlandse investeringen kwam uit Nederland.¹⁷⁵

Conclusie

Er is een duidelijke scheiding te maken tussen 1945-1974 en het jaar 1975. In de eerste drie decennia werd er in Nederland weinig aandacht geschonken aan de

---

¹⁷² 1975, Spanish dictator Franco dies'

http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/20/newsid_4421000/4421636.stm

¹⁷³ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van de Ambassadeur aan de Minister, nr. 6722/1736, inventarisnummer 6976, 9 augustus 1977.

¹⁷⁴ Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1985.', www.mfa.nl.

¹⁷⁵ Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1995.', www.mfa.nl.

binnenlandse situatie in Spanje. Nederland had wel oog voor de slechte mensenrechtensituatie in Spanje, zo schreef de zaakgelastigde dat Spanje een politiestaat was waar de aan de burger toegekende vrijheden als waardeloos te beschouwen waren en waar de rechtspraak geen rekening hield met de persoonlijke vrijheden van burgers. Tevens ontbrak elke vorm van persvrijheid.¹⁷⁶ Het opvallende is dat deze schendingen in eerste instantie niet meer in het Nederlandse beleid genoemd werden. In de EEG werd vooral de nadruk gelegd op democratisering maar er volgden geen sancties om Spanje er toe te dwingen. Dit veranderde, en vooral in Nederland, in 1975. Wat daarnaast nog opvallender is, is dat Nederland nooit stelling genomen heeft betreffende de mogelijke fascistische achtergrond en de steun aan Duitsland van Spanje. Spanje heulde met het land dat Nederland vijf jaar bezet hield en nooit is hier met een woord over gerept.

---

¹⁷⁶ Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brief van de Zaakgelastigde aan de Minister, nr. 103/11, inventarisnummer 678, 10 januari 1948.

VI

Normalisering van Spanje

'La garantie de l'existence d'une forme d'État démocratique, au sens d'une organisation politique libérale, est une condition á l'adhésion

De liberalisatie van het Franco-regime begon in 1967 op het moment dat de franquisten een wet probeerden door te voeren die het regime moest codificeren. Deze codificatie zou er voor moeten zorgen in de Spaanse grondwet om zo verzekerd te zijn dat de franquisten de macht zouden behouden na een eventuele dood van Franco. Hierdoor ontstond er binnen de rechtse coalitie discussie over de vraag wat vastgelegd moest worden. Er gingen steeds meer stemmen op om de staat te moderniseren. Ook ontstonden er buiten de rechtse coalitie andere rechtse bewegingen. Het regime kon niet meer claimen dat het het volledige rechtse spectrum van de Spaanse politiek besloeg.¹⁷⁷ Daarnaast ontstonden er meer protesten van arbeiders, studenten, de kerk en de nieuw ontstane middenklasse.

In 1967 werd de aartsconservatieve Carrero Blanco benoemd als vice-president achter Franco. Vanwege zijn steeds verder verslechterende gezondheid bemoeide Franco zich niet rechtstreeks meer met het bestuur van Spanje en gaf hij Carrero Blanco meer macht. Handhaving van de autoritaire staat was voor hem de eerste zorg; hij schonk weinig aandacht aan dissidente stromingen binnen en buiten het regime en had ook geen oog voor de noodzakelijke hervormingen. Hierdoor werd de druk op hem van binnen en buiten het regime steeds groter.¹⁷⁸ In 1973 werd Carrero Blanco door Franco benoemd als premier van de regering terwijl Franco zelf nog als staatshoofd aanbleef. Dit alles veranderde snel toen Carrero Blanco in 1973 door een bomaanslag van de ETA, de Baskische terreurorganisatie, om het leven werd

---

¹⁷⁷ Grugel, J., op.cit., p. 77.

¹⁷⁸ Ibidem, p. 82.

gebracht. Zijn opvolger, Carlos Arrias Navarro, bleef de harde lijn van Carrero Blanco volgen en stond door andere ministers voorgestelde hervormingen niet toe, hetgeen resulteerde in een nieuwe kabinetscrisis in 1975.

Ondertussen had Franco, onder druk van de in zijn coalitie aanwezige monarchisten, de monarchie gedeeltelijk hersteld. Koning Alfonso XIII had in 1931 het land verlaten maar in 1947 aangenomen wet gaf Franco de bevoegdheden een toekomstige koning aan te wijzen. In 1955 zei Franco toe dat: 'En el futuro en Espana podra haber un rey o un regente'¹⁷⁹ In 1969 wees Franco de toenmalige prins, de kleinzoon van de voormalige koning Alfonso, Juan Carlos de Bourbon aan om hem na zijn overlijden op te volgen als staatshoofd van Spanje.¹⁸⁰ Toen Franco op 20 november 1975 op 82-jarige leeftijd na een lang ziekbed overleed, werd Juan Carlos gekroond als koning van Spanje. In een verklaring die Franco een paar weken voor zijn dood geschreven had bood hij zijn tegenstanders vergiffenis aan in de hoop dat ze hem ook zouden vergeven.¹⁸¹

Hoewel Juan Carlos zich voor zijn kroning nooit met politiek had bemoeid bleek hij nu toch een voorstander te zijn van hervormingen en democratisering. De verstandshouding tussen Navarro en de nieuwe koning was ronduit slecht te noemen en de chaos in Spanje nam zienderogen toe. Navarro besloot in juli 1976 af te treden en de koning kreeg een lijst van drie namen waaruit hij een nieuwe premier moest kiezen. Tot grote verrassing van velen koos hij Adolpho Suárez González, een relatief onbekende politicus.¹⁸² Vanwege het ontbreken van een duidelijke politieke voorkeur en zijn kennis van de Spaanse bureaucratie werd hij door alle partijen geaccepteerd. Bijkomend voordeel was ook dat Suárez weinig politieke vijanden had en zich ideologisch nergens aan gecommitteerd had.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Ya, (Madrileense krant), 23.03.55

¹⁸⁰ Kritz, J.N., Kritz, J.N. (ed), *Transitional Justice: how emerging democracies reckon with former regimes country studies*, (Washington 1995), p. 297.

¹⁸¹ Payne, S.G., *The Franco Regime*, (Madison 1987), p. 620.

¹⁸² Kritz, J.N., op. cit., p. 298.

¹⁸³ Cusnick, U., Cusnick, U., *Übergangsprobleme von autoritären Regimen zu demokratische Systemen am Beispiel Spanien*, (Frankfurt am Main 1995), p. 417.

5.1 De Spaanse transitie.

Hoewel er voordat Suárez benoemd werd ook al pogingen waren gedaan om hervormingen door te voeren, begon het democratiseringsproces in Spanje pas echt op het moment dat hij aan de macht kwam. In de regeringsverklaring van 16 juli 1976 van de regering-Suárez werden de eerste hervormingen aangekondigd. Het doel van deze hervormingen was een voor alle Spanjaarden open en toegankelijk democratisch systeem. Om dit te bereiken stelde Suárez voor om een referendum te houden over de noodzakelijke grondwetswijzigingen en ook kondigde hij parlamentsverkiezingen voor 30 juni 1977 af. Tegelijkertijd ging de regering zich bezighouden met een nieuw onafhankelijk justitieel apparaat.¹⁸⁴ Een groot probleem van het franquistische tijdperk was dat het Franco-regime in de loop van de jaren een totale autoritaire institutionele en constitutionele structuur had opgebouwd. Deze moest eerst ontmanteld worden voordat er een democratische structuur gevestigd kon worden.¹⁸⁵

In november 1976 legde Suárez de *Cortes*, het Spaanse parlement, de Wet op de Politieke Hervorming, *el Ley de Reforma Política*, voor. Deze wet zou andere politieke partijen, vakbonden en andere organisaties toestaan en een schema bevatten voor verkiezingen. Tegelijkertijd zou deze wet ook de opheffing van het toenmalige franquistische parlement betekenen. De druk op de *Cortes* was enorm, mede ook omdat het wel duidelijk was dat de roep om hervormingen niet meer te remmen was. Uiteindelijk stemde de *Cortes* met overduidelijke meerderheid van stemmen, 425 voor en 59 tegen, voor de nieuwe wet.¹⁸⁶ In het hierop volgende referendum, waar meer dan 77 procent van de stemgerechtigden op kwam dagen, stemde 95 procent van de stemmers in met de nieuwe wet.¹⁸⁷ In juni 1977 vonden uiteindelijk de eerste democratische verkiezingen in Spanje plaats waarbij de nieuw gevormde partij van Suárez, de Unión de Centró Democrático, de verkiezingen glansrijk won.¹⁸⁸ In december 1978 ratificeerde de Spaanse bevolking door middel van een referendum de nieuwe Spaanse grondwet en dat rondde de Spaanse transitie

---

¹⁸⁴ Cusnick, U., op.cit., p. 419.

¹⁸⁵ Linz, J. & Stepan, A., *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*, (Baltimore 1996), p. 90.

¹⁸⁶ Hooper, J., op. cit., p. 36.

¹⁸⁷ Bernecker, W.L. & Seidel, C.C., *Spanien nach Franco*, (München 1993).

¹⁸⁸ Encarnación, O. G., op.cit., p. 36.

min of meer af. In 1982 probeerde een groep militairen een staatsgreep te plegen die faliekant mislukte omdat de koning deze staatsgreep veroordeelde en de Spaanse bevolking massaal de straat opging om tegen de staatsgreep te protesteren.¹⁸⁹ Mede aan de hand van de mislukte staatsgreep was de Spaanse regering onder leiding van Calvo Sotelo ervan overtuigd dat Spanje zo spoedig mogelijk lid moest worden de belangrijkste Europese internationale organisaties. Madrid was van mening dat zolang Spanje geen lid was van de NAVO of de EEG dat een negatief effect zou hebben op de binnenlandse stabiliteit en de economische vooruitgang van het land.¹⁹⁰ Een lidmaatschap van de NAVO, zo was de gedachte, zou de militairen iets meer om handen geven en op die manier zouden ze zich niet meer met de Spaanse politiek kunnen bezig houden. Calvo Sotelo lanceerde daarom het 'Plan Occidente', het plan dat inhield dat Spanje voor de verkiezingen van 1983 lid zou zijn van zowel de NAVO als de EEG.

6.2 Spanje en de EEG

In eerste instantie zag Franco niet de meerwaarde van een verenigd Europa in en was hij tegenstander van de Europeanisering van Spanje. Dit veranderde toen bleek dat de EEG een gemeenschappelijke landbouwpolitiek ging opzetten en Europese invoerheffingen ingevoerd werden. Franco zag dat dit schadelijk zou kunnen worden voor de Spaanse uitvoer en probeerde Spanje binnen de EEG te loodsen. De Noord-Europese lidstaten waren hier groot tegenstander van, voornamelijk vanwege politieke redenen, en Franco was genoodzaakt bakzeil te halen.¹⁹¹ Binnen de Europese Gemeenschap deelde men de mening dat Spanje geen lid kon worden van de Gemeenschap zolang het Spaanse regime niet meer verlicht zou worden. Het Europese Parlement had al eens aangegeven dat het volgens het Parlement één van de politieke voorwaarden om lid te worden van de EEG een democratische staatsstructuur was:

---

¹⁸⁹ Rigby, A., 'Amnesty and Amnesia in Spain', *Peace Review*, nr. 12, (2000), p. 77.

¹⁹⁰ Preston, P., & Smyth, D., *Spain, the EEC and NATO*, (Londen 1984), p. 72.

¹⁹¹ Payne, S.G., *The Franco Regime*, (Madison 1987), p. 528.

*'La garantie de l'existence d'une forme d'État démocratique, au sens d'une organisation politique libérale, est une condition à l'adhésion.'*¹⁹²

Franco wilde de politieke samenwerking eigenlijk losgekoppeld zien van de economische samenwerking. Daarnaast was hij zich ook bewust van het feit dat een lidmaatschap schade kon toebrengen aan de Spaanse economie. Het grootste succes werd geboekt in 1970 toen de Europese Gemeenschap en Spanje een preferentieel handelsakkoord sloten. Spanje mocht voor een lager tarief op de Gemeenschappelijk markt invoeren terwijl het de eigen markt door middel van tarieven nog steeds kon beschermen tegen goedkope Europese producten.¹⁹³ Het was voor de hand liggend dat Spanje toenadering tot de Europese Gemeenschap zou gaan zoeken op het moment dat het land de transitie doorgemaakt had. Het land was economisch volledig op West-Europa gericht en een lidmaatschap zou de economische ontwikkeling alleen maar versterken. De Europese Gemeenschap sprak bij de dood van Franco de hoop uit dat de koning van Spanje een moderne democratie zou maken en benadrukte de vriendschap en sympathie die Europa had voor het Spaanse volk.¹⁹⁴

In 1977, daags na de eerste democratische verkiezingen, meldde Spanje zich aan bij de Europese Gemeenschap. Ondanks bezwaren van voornamelijk Frankrijk, het land zag zich in de eigen agrarische belangen geschaad, begon de EEG de onderhandelingen al snel met Spanje, vooral ook om de nieuwe democratie een steun in de rug te geven.¹⁹⁵ Dit was ook het officiële standpunt van de regeringen van de EEG. In Europa werd er vanuit gegaan dat toetreding tot de EG de democratie en de politieke stabiliteit op het Iberisch schiereiland, dit gold namelijk ook voor Portugal, zou bevorderen en zou de Iberische landen een extra bescherming tegen velerlei bedreigingen van de democratie zou bieden.¹⁹⁶ Nadat de socialist Mitterrand President van Frankrijk geworden was, werd de Franse houding soepeler. Spanje kreeg goedkeuring van Frankrijk onder de voorwaarden dat de Spaanse

---

¹⁹² Assemblée Parlementaire Européenne, *Documents de Séance 1961-1962*, Document 122, 15 januari 1962 : 'Rapport fait au nom de la commission politique sur les aspects de l'adhésion ou de l'association à la Communauté', M. Willi Birkelbach.

¹⁹³ Payne, S.G., *The Franco Regime*, (Madison 1987), p. 574.

¹⁹⁴ '1975, Spanish dictator Franco dies', http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/20/newsid_4421000/4421636.stm

¹⁹⁵ Preston, P., & Smyth, D., op. cit., p. 68.

¹⁹⁶ Deubner, C., 'De toetreding tot de EG en de democratie op het Iberisch schiereiland', *Internationale Spectator*, deel xxxv-9, september 1981, p. 547.

landbouwproducten niet gelijk op de gemeenschappelijk markt mochten worden ingevoerd en dat de hoge Spaanse tarieven werden afgebouwd. Uiteindelijk werd Spanje, gelijk met Portugal, nadat dat land afstand gedaan had van het Salazar-regime, lid van de EEG in 1986.

6.3 Toetreding tot de NAVO

Wat betreft toetreding tot de NAVO was Spanje iets terughoudender. Hoewel de alliantieleden een democratisch Spanje graag tot de NAVO zagen toetreden, dachten de Spanjaarden daar zelf anders over. De bevolking vreesde dat Spanje in de vuurlinie zou komen te liggen mocht er een oorlog uitbreken en eerder meegezogen zou worden in een wereldoorlog.¹⁹⁷ De houding van de Spaanse regering jegens de NAVO veranderde snel toen bleek dat Frankrijk de toelating van Spanje tot de EEG frustreerde. De regering hoopte dat, mocht Spanje éénmaal onderdeel zijn van de NAVO, Frankrijk zich coulant zou opstellen bij een mogelijk lidmaatschap van de EEG.¹⁹⁸ Daarnaast hoopte Spanje ook via overleg binnen de NAVO een eind te kunnen maken aan de eeuwige Spaanse doorn in het oog, de Britse bezetting van Gibraltar. Deze rotspunt behoorde al sinds de Vrede van Utrecht in 1713 tot Groot-Brittannië maar de Spanjaarden maakten nog altijd aanspraak op deze Britse kroonkolonie. In de Cortes werd in 1981 over het lidmaatschap gestemd. Uiteindelijk kreeg de regering, met een kleine meerderheid van tien stemmen, het groene licht van het parlement om de onderhandelingen aan te gaan.¹⁹⁹ Het opvallende bij deze stemming was dat heel links fel gekant was tegen een NAVO lidmaatschap.

Militair gezien had Spanje mijns inziens weinig baat bij een lidmaatschap van de NAVO aangezien het al verregaande verdedigingsverdragen met de VS had. Het lidmaatschap was naar mijn mening dan ook een onderdeel van een breder Europees integratieproces van Spanje. Uiteindelijk werd Spanje in 1982 toegelaten tot de NAVO. Deze toelating had in eerste instantie minder succes dan verwacht, de

---

¹⁹⁷ Preston, P., & Smyth, D., op. cit., , p. 22.

¹⁹⁸ Ibidem, p. 73

¹⁹⁹ Vinas, A., 'Breaking the shackles from the past, Spanish Foreign policy from Franco to Felipe González', in: Balfour, S., & Preston, P., ed., *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999). p. 257.

houding van Frankrijk in de EEG veranderde niet gelijk en ook de 'teruggave' van Gibraltar kwam niet van de grond.

De Spaanse toetreding tot de EEG was vooral voor Spanje een groot succes. De eerste jaren had het land meer dan vijf procent economische groei en pompte de Europese Gemeenschap meer dan twee en een half miljard euro in de Spaanse economie.²⁰⁰ Deze hulp resulteerde in een land dat van een achtergestelde dictatuur veranderde in een modern westers land.

---

²⁰⁰ 'The strain of Spain', *The Economist*, deel 319, 27 april 1991.

VII

Conclusie

De naoorlogse positie van Spanje in Europa is er, afgezien van de onrustige eerste vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog één geweest van vreedzame coëxistentie. Europa bemoeide zich niet met Spanje zolang Franco in Spanje de mensenrechten niet te veel schond en Spanje geen gevaar voor de internationale vrede en veiligheid vormde. Het land werd door het Westen als een betrouwbare partner tegen het communistische gevaar beschouwd en daarom kon het regime ook wel wat potten breken en had het betrekkelijk veel bewegingsruimte. De economische verhoudingen tussen Spanje en West-Europa waren goed en zolang Spanje geen toenadering zocht tot de NAVO en de EEG werd de aandacht niet teveel op het regime gevestigd. De eerste jaren was Nederland coulant en pragmatisch naar Spanje toe, er werd voor toelating van Spanje tot de VN gepleit en in navolging van andere Europese landen ging Nederland weer economische betrekkingen aan met Spanje. De economische betrekkingen waren stabiel en werden in de loop van de tijd steeds intensiever. In de eerste jaren na de oorlog had Nederland elke gulden nodig voor de wederopbouw en waren de exporten naar Spanje mooi meegenomen. Naarmate Nederland economisch groeide kantelde de situatie. Vooral Spanje profiteerde van de Nederlandse economie en de toenemende toeristenstroom naar de Spaanse costa's.

Als het beleid ten aanzien van Spanje naast het algemene Nederlandse buitenlandse beleid gelegd wordt dan is er een aantal punten dat opvalt. Ten eerste ging Nederland steeds meer, conform het algemene beleid, waarde hechten aan het respecteren van mensenrechten en democratische vrijheden. Spaanse bewindslieden werden er dikwijls op gewezen dat het voor verdere economische progressie noodzakelijk was dat Spanje zou gaan democratiseren. Het duidelijkste punt dat Nederland maakte was in 1975, toen er gezamenlijk met een aantal andere westerse

landen besloten werd tijdelijk de ambassadeur terug te trekken vanwege de executie van een aantal ETA-leden. Politiek gezien was Nederland redelijk consequent in de veroordeling van de politieke situatie in Spanje.

De economische samenwerking met Spanje was goed te noemen. Exporteerde Nederland in 1965 nog voor 417 miljoen gulden aan producten naar Spanje, in 1973 was dit bedrag al meer dan verdubbeld naar 865 miljoen gulden.²⁰¹ Daarnaast nam het toerisme naar Spanje enorm toe in de begin jaren zeventig. Het is dus niet zo zoals ik in de inleiding aannam dat de Nederlands-Spaanse betrekkingen op politiek gebied steeds beter werden. Hoewel de economische betrekkingen steeds hechter werden had de Nederlandse regering, vooral in 1975, een duidelijk standpunt ingenomen ten aanzien van Franco en liet het zijn ongenoegen over de Spaanse mensenrechtenschendingen blijken. De regering werd dan ook in de loop van de jaren niet minder idealistisch zoals ik in het begin mijn scriptie aanvoerde, het beleid werd juist idealistischer. Mijns inziens was het omgekeerde alsnog ook mogelijk geweest. Nederland had Spanje vanuit anti-fascistisch oogpunt van 1945 van alles aan kunnen rekenen maar heeft dat opvallend genoeg niet gedaan.

Hetgeen Voorhoeve stelt: 'For instance, the lack of democracy and General Franco's fascist background, strained relations between The Hague and Madrid'²⁰² is niet terug te vinden in mijn onderzoek. Er werd in Nederland wel gewag gemaakt van het ondemocratische gehalte van het Franco-regime, het was geen directe belemmering in de betrekkingen. De positie die Spanje aangenomen had gedurende de Tweede Wereldoorlog werd Franco bij de Verenigde Naties wel kwalijk genomen, in Nederland werd daar niet over gesproken. Vanuit Nederlands standpunt werd er vooral gekeken naar het niet-democratische gehalte van het Spaanse regime. Pas vanaf de jaren zeventig begon de regering, en ook de publieke opinie zich echt zorgen te maken over de grove mensenrechtenschendingen in Spanje. Wat betreft mensenrechten liep de aandacht voor Spanje parallel aan de algemene aandacht voor mensenrechtenschendingen in Nederland. In 1976 verscheen er een, door de Nederlandse regering uitgegeven, mensenrechtennota en begonnen mensenrechten

---

²⁰¹ Jaarrapport 1973 Nederlandse Ambassade in Spanje, nr. 9671/1793, inventarisnummer 1573.

²⁰² Voorhoeve, op. cit., p. 218.

een integraal gedeelte te vormen van het Nederlandse buitenlandse beleid. Deze toenemende aandacht was ook te merken bij de Spaans-Nederlandse betrekkingen.

Daarnaast was de houding van Nederland ten aanzien van Spanje in de Europese Gemeenschap twijfelachtig. Nederland hamerde bij de Spaanse aanmelding voor de EEG steeds op het ondemocratische gehalte van Spanje, terwijl dat geen officieel vereiste was voor de EEG. De EEG was toentertijd nog geen democratisch instituut. Pas in 1978 werd het Europees Parlement voor het eerst rechtstreeks gekozen. Ook was het voor de nationale volksvertegenwoordigingen niet mogelijk protest aan te tekenen tegen de door de EG besloten maatregelen. Misschien nog wel belangrijker is dat het verdrag van de Gemeenschap geen uitdrukkelijke verplichting bevatte dat de regeringen die aan de besluitvorming in de EG deelnamen op de één of andere manier democratisch gekozen zouden moeten zijn.²⁰³ Waarom wees de Nederlandse regering het Salazar-regime in Portugal, dat lid was van én de NAVO én de Europese vrijhandelszone EFTA, niet op zijn democratische verplichtingen terwijl daar bij Spanje wel continu op gehamerd werd? Een logische lijn ontbreekt in dit geval.

Al met al kan ik concluderen dat, zoals ik in de inleiding al vermoedde, er twee redenen waren om Spanje te boycotten of in ieder geval niet op te nemen in de steeds hechter wordende Europese relaties. Het ene punt, de fascistische connecties die Spanje gedurende de Tweede Wereldoorlog had en de discutabele houding die Franco aannam in die periode is hem en Spanje, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk en de Sovjet-Unie, door Nederland nooit verweten. Het andere punt, de schendingen van mensenrechten en het ondemocratische gehalte van het regime, werd de *Caudillo* wel aangerekend. Hoewel de Nederlandse regering hem en zijn bewindslieden daar zeker in de jaren zeventig geregeld op aangesproken heeft, heeft dit nooit geleid tot een einde van de wederzijdse betrekkingen. Sterker nog, de economische banden tussen beide landen werden in de loop van de jaren alleen maar sterker. Politieke frictie heeft dan ook nooit geleid tot een afname van de economische relaties. Nederland en Spanje; politiek gescheiden, maar economisch verstrengeld.

---

²⁰³ Deubner, C., 'De toetreding tot de EG en de democratie op het Iberisch schiereiland', *Internationale Spectator*, deel xxxv-9, september 1981, p. 548.

Bibliografie

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken:

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1954 – 1964, inventarisnummer 10344

- Memorandum Minister Luns, nr. 24/64, 29 januari 1964.

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1954 – 1965, inventarisnummer 14418.

- Brief van de ambassadeur aan de minister, nr. 1893/221, inventarisnummer 14418, 24 maart 1962.
- Brief van ambassadeur aan de minister, nr. 7474/859, inventarisnummer 14418, 18 december 1962.

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1954-1965, inventarisnummer 14863.

- Brief van Gemeenteraad Finsterwolde aan de minister, inventarisnummer 14863. 7 mei 1963.

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1974-1985, inventarisnummer 6976.

- Brief van de ambassadeur aan de minister, nr. 6722/1736, 9 augustus 1977.
- Brief van de ambassadeur aan de minister, 18 juni 1975.

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1974-1985, inventarisnummer 16344.

- Archief Buitenlandse Zaken, ANP-bericht, , 30 september 1975.
- Brief PPR afdeling Nijmegen aan de minister van Buitenlandse Zaken, 17 september 1975.
- Brief van de ambassadeur aan de minister, inventarisnr. 16344, 6 september 1975.

Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1975-1986, inventarisnummer 1573.

- Jaarrapport 1971 Nederlandse Ambassade in Spanje, 3862/5921,

- Memorandum aan Ambassadeur, 18 maart 1974.
- Memorandum van Chef Directie Europa aan Ambassadeur, nr. 408/74, 21 juni 1974.
- Jaarrapport 1973 Nederlandse Ambassade in Spanje, nr. 9671/1793, inventarisnummer 1573.

Ministerie van Buitenlandse Zaken:

- 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1979',
<http://www.mfa.nl:8000/ddi-onderzoek2/147667.pdf>, laatst geraadpleegd 7 oktober 2008.
- 'De betrekkingen tussen Nederland en Spanje 1985',
<http://www.mfa.nl:8000/ddi-onderzoek2/49272.pdf>, laatst geraadpleegd 7 oktober 2008.

Nationaal Archief:

Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.286, inventarisnummer: 678.

- Brief van de gezant aan de minister, nr. 580/86, 20 maart 1942.
- Brief van de gezant aan de minister, nr. 53/11, 8 januari 1945.
- Brief van zaakgelastigde aan de minister, nr: 103/11 , 10 januari 1946.
- Geheim telegram van de gezant aan den minister, nr 5881, 9 december 1946.
- Brief van zaakgelastigde aan de minister, nr: 1620/191, inventarisnummer 678, 2 april 1948.

Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.286, inventarisnummer: 690.

- Rede van Van Kleffens in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties,, 10 oktober 1946.
- Brief van de ambassadeur aan de minister, nr: 3965/2130,, 22 juli 1948.
- Brief van zaakgelastigde aan de minister, nr: 3965/2130, inventarisnummer 690, 22 juli 1948.
- Codetelegram van zaakgelastigde aan de minister, nr. 1488, inventarisnummer 690, 15 april 1949.

- Statement of the Netherlands in UN Ad-hoc committee, inventarisnummer 690, 30 oktober 1951.

Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer: 19872:

- Handelingen Tweede Kamer 169, 28 mei 1946.
- Codetelegram van Van Kleffens aan Van Rooyen, 5 juni 1946.

Nationaal Archief (NA) Den Haag, Archief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer:21822:

- Instructie Minister aan nieuwe Gezant in Madrid, nr. 137000.1300, 9 februari 1951.

Nationaal Archief (N.A.) Den Haag,

- Handelingen Tweede Kamer, 14 juni 1962, 1127.
- Handelingen Tweede Kamer, 27 februari 1969.

Overige documenten:

- United Nations, S/75, 'The Report of the sub-committee on the Spanish Question appointed by the Security Council on 29 april 1946', 1 juni 1946.
- United Nations, General Assembly, resolutie 32, (1946).
- United Nations, General Assembly, resolutie 39, (1946).
- Assemblée Parlementaire Européenne, *Documents de Séance 1961-1962*, Document 122, 15 januari 1962 : 'Rapport fait au nom de la commission politique sur les aspects de l'adhésion ou de l'association à la Communauté', M. Willi Birkelbach.

Media:

- Der Spiegel, 'Franco: "Eingegraben zum letzten Gefecht"', nummer 41, 1975.
<http://wissen.spiegel.de/wissen/dokument/dokument.html?id=41443433&top=SPIEGEL> , laatst geraadpleegd 8 oktober 2008.
- 'The strain of Spain', *The Economist*, deel 319, 27 april 1991.
- Het Parool, 1 november 1950.

- De Volkskrant, 13 september 1975.
- Steven Adolf, 'Spaanse regering rakelt burgeroorlog op', *NRC-Handelsblad*, 29 oktober 2007.
- <http://news.co.uk>, '1975, Spanish Dictator Franco dies.', laatst geraadpleegd 2 oktober 2008.
- Geschiedenis Andere Tijden, 'De zaak Irene', <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/2883007/items/2905053/#>, laatst geraadpleegd 7 oktober 2008.
- Joakim Boor (pseudoniem Franco), 'Masoneria', 14 december 1946. http://www.juntoafe.com.ar/Libros/MASONERIA_BOOR_FRANCO/Masoneria_Jakim_Boor_Franco_MasoneriayComunismo.htm, laatst geraadpleegd 9 september 2008.

Literatuur:

- Ahmad, Q., 'Britain and the isolation of Spain', in: Leitz, C., & Dunthorn, D. J., (ed.) *Spain in an international context, 1936-1959*, (New York 1999), 219-245.
- Bernecker, W.L. & Seidel, C.C., *Spanien nach Franco*, (München 1993).
- Bowen, W.H., *Pilar Primero de Rivera and the Axis Temptation*, 'Historian', deel 67, maart 2005, 61-73.
- Breuer, S., *Nationalismus und Faschismus*, (Darmstadt 2005).
- Cortada, J., 'Spain and the Second World War', *Journal of Contemporary History*, deel 5, 1970, 65-75.
- Cusnick, U., *Übergangsprobleme von autoritären Regimen zu demokratische Systemen am Beispiel Spanien*, (Frankfurt am Main 1995).
- Dankart, H. ea., *De oorlog begon in Spanje*, (Amsterdam 1986).
- Davis, M., 'Is Spain Recovering its Memory? Breaking the *Pacto del Olvido*', *Human Rights Quarterly*, jaargang 27, 2005, 858-880.
- Deubner, C., 'De toetreding tot de EG en de democratie op het Iberisch schiereiland', *Internationale Spectator*, deel xxxv, 9 september 1981, 547-554.
- Encarnación, O. G., 'Spain After Franco', *World Policy Journal*, winter 2001/2002,
- De Goede, T., 'De mensenrechten in het Nederlands Buitenlandse Beleid ten aanzien van Spanje, Portugal en Griekenland, 1945-1975', in: Kuitenbrouwer,

- M., & Leenders, M., (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, (Hilversum 1996), 227-258.
- Grugel, J. & Rees, T., *Franco's Spain*, (Londen 1997).
  - Guirao, F., *Spain and the reconstruction of Western Europe, 1945-1957*, (Barcelona 1998).
  - Halstead, C.R., 'Spanish Foreign Policy, 1936-1978', in: Cortada, J.W, (ed.), *Spain in the twentieth Century world*, (Londen 1980), 41-97.
  - Heiberg, M., 'Mussolini, Franco and the Spanish Civil War: An afterthought', *Totalitarian Movements and Political Religions*, deel 2, December 2001, 55-69.
  - Hellema, D., *Neutraliteit en Vrijhandel*, (Utrecht 2001).
  - Houston, J. A., 'The United Nations and Spain', *The Journal of Politics*, deel 14, november 1952, 683-709.
  - Jonas, S., 'The denial of grandeur: the Dutch context', in: Leurdijk, J.H., (ed.), *The foreign policy of the Netherlands*, (Alphen aan den Rijn 1978), 235-285.
  - Klemann, H.A.M., 'Een handelsnatie zonder handelspolitiek', in: De Graaff, B.G.J. & Hellema, D., (ed.), *Instrumenten van buitenlandse politiek*, (Amsterdam 2007), 239-269.
  - Klemann, H.A.M., 'Een handelsnatie in de twintigste eeuw', in: De Graaff, B.G.J. & Hellema, D., (ed.), *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw*, (Amsterdam 2003), 105-130.
  - Kritz, J.N. (ed), *Transitional Justice: how emerging democracies reckon with former regimes country studies*, (Washington 1995).
  - Kuitenbrouwer, M., 'Nederland en de mensenrechten 1795-1995', in: Kuitenbrouwer, M., & Leenders, M., (ed.) *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, (Hilversum 1996)
  - Linz, J. & Stepan, A., *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America and post-communist Europe*, (Baltimore 1996).
  - Malcontent, P., 'Myth or reality? The Dutch Crusade Against Human Rights Violations in the Third World', 1973-1981', in: Fleury A., Fink, C., Jilek, L., (ed.), *Human Rights in Europe since 1945*, (Bern 2003), 229-257.

- Moradiellos, E., 'The Allies and the Spanish civil war', in: Balfour, S., & Preston, P., ed., *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), 96-127.
- Morgan, P., '*Fascism in Europe, 1919-1945*', (Londen 2003).
- Niderost, E., 'The secret conference between Hitler and Franco in Hendaye could have changed the course of the war', *World War II*, deel 15, juli 2000, 66-72.
- Nolte, E., *Die faschistischen Bewegungen : die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*, (München 1966).
- Patijn, C.L., 'Het Nederlandse Buitenlandse Beleid', *International Spectator*, XXXIV, 8 januari 1970, 14-23.
- Payne, S.G., *Franco and Hitler, Spain Germany and World War II*, (New Haven 2008).
- Payne, S.G., *Falange*, (Stanford 1962).
- Payne, S.G., *The Franco Regime*, (Madison 1987).
- Pollard, J., 'Clerical Fascism': Context, Overview and Conclusion', *Totalitarian Movements and Political Religions*, deel 8, Juni 2007, 433-446.
- Pollack, B., *The paradox of Spanish foreign policy: Spain's international relations from Franco to democracy*, (Londen 1987).
- Preston, P., & Smyth, D., *Spain, the EEC and NATO*, (Londen 1984).
- Rees, T., 'Between the rock and a hard place: Spain's international relations in the twentieth and twenty-first centuries.', *Journal of Contemporary History*, deel 38, oktober 2003, 633-646.
- Rigby, A., 'Amnesty and Amnesia in Spain', *Peace Review*, nr. 12, (2000), p. 77.
- Salisbury, W.T., 'Western Europe", in: Coratada J.W. (ed.), *Spain in the twentieth Century world*, (Londen 1980), 97-121.
- Showalter, D., 'Nazi Germany's Last Friend', *World War II*, deel 28, juni 2008, 75-76.
- Smyth, D., 'Franco and the Allies in the Second World War', in: Balfour, S., & Preston, P. (ed), *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), 185-210
- Van der Stoel, M., 'De plaats van de mensenrechten in het Nederlandse buitenlands beleid', *Internationale Spectator*, deel xxxi-7, juli 1977, 441-446.

- Vinas, A., 'Breaking the shackles from the past, Spanish Foreign Policy from Franco to Felipe González', in: Balfour, S., & Preston, P., ed., *Spain and the Great Powers in the Twentieth Century*, (Londen 1999), 245-269.
  - Viñas, A., 'Franco's dream of Autarky Shattered', in: Leitz, C., & Dunthorn, D. J., (ed.) *Spain in an international context, 1936-1959*, (New York 1999).
  - Viñas, A., 'Aussenpolitik in der Übergangsphase', in: Bernecker, W.L./Collado Seidel, C. (ed.): *Spanien nach Franco. Der Übergang von der Diktatur zur Demokratie 1975-1992*, (1993 München), 212-230.
  - Voorhoeve, J.J.C., *Peace, profits and principles*, (Leiden, 1985).
  - Woltjer, J.J., *Recent Verleden*, (Amsterdam 2001).
-